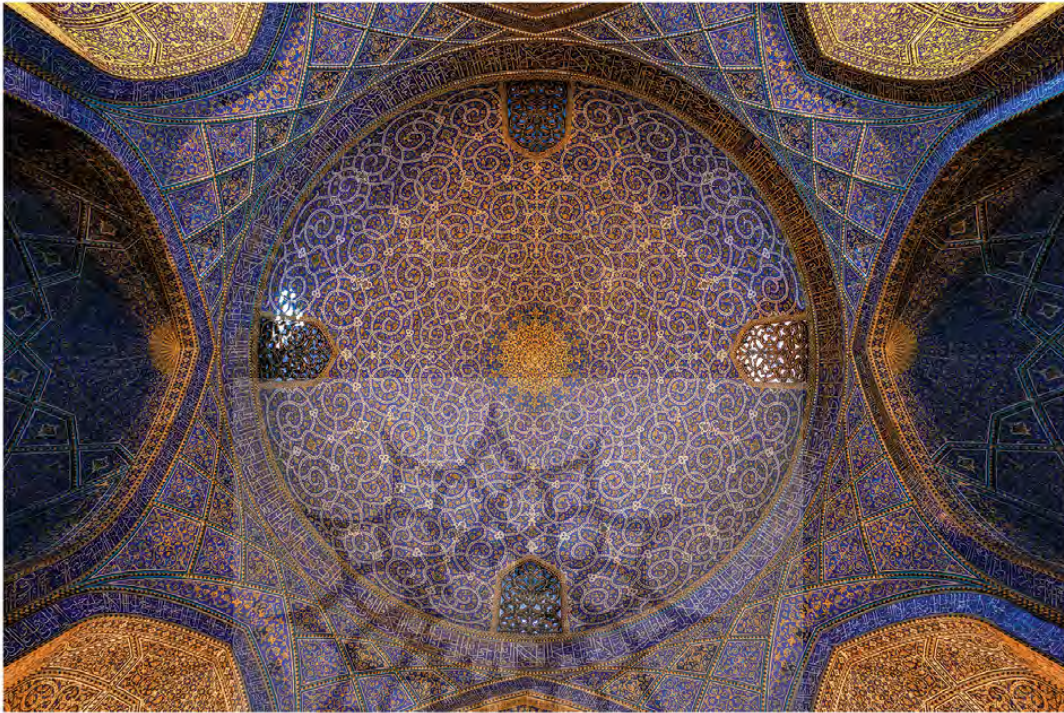

مطالعات معماری ایران ۱۴

دوفصلنامه علمی پژوهشی دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان

سال هفتم، شماره ۱۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۷

- ◆ الگوی تجربه فعال در آموزش معماری
تدوین مدلی برای کسب دانش عملی طراحی از طریق رویکرد طراحانه به مصادیق معماری
● حمید میرجانی / حمید ندیمی
- ◆ بازیابی طرح و بازخوانی باغ‌های ناشناخته ایران، نمونه موردی: باغ نشاط نیشابور
● لادن اعتضادی / سعید گلستانی
- ◆ مطالعه و تبیین چارچوب و راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی نراق و محدوده شهری پیرامون
● حمیدرضا جیحانی / علی عمرانی پور / فاطمه رجبی
- ◆ واکاوی نسبت سازمان دهی فضایی شهر ری و راه‌های آن از آغاز اسلام تا پیش از حمله مغول
● دنیا معصومی خامنه / پیروز خناچی / محمدحسن خادم‌زاده / پرستو عشرتی
- ◆ نقش تدابیر اقلیمی مبتنی بر جابه‌جایی فصلی در طب سنتی بر سلامت انسان و تأثیر آن بر شکل‌گیری سازمان فضایی معماری مسکونی سنتی ایران
● کتابون تقی‌زاده / مریم ملازاده یزدانی
- ◆ روایت خانه: روشی برای فهم و بازنمایی مطلوبیت تجربه زیسته در خانه
● سید علی طباطبایی ابراهیمی / زهره تفضلی
- ◆ واکاوی سبک‌های یادگیری دانشجویان برای ارتقای آموزش معماری
(مطالعه موردی: دانشجویان معماری دانشگاه ارومیه)
● محسن فیضی / ساحل دژپستد
- ◆ زمینه‌گرایی در آثار معماران غیرایرانی در دوره پهلوی اول (مدرسه البرز و ایرانشهر)
● سعید بابایی / مهدی خاک زند

مطالعات معماری ایران

دوفصلنامه علمی پژوهشی دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان

سال ششم، شماره ۱۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۷
صاحب امتیاز: دانشگاه کاشان
مدیر مسئول: دکتر علی عمرانی پور
سرمدیر: دکتر غلامحسین معماریان
مدیر داخلی: دکتر بابک عالمی

هیئت تحریریه (به ترتیب الفبا):
دکتر ایرج اعتصام، استاد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات
دکتر مجتبی انصاری، دانشیار دانشگاه تربیت مدرس
دکتر امیرحسین چیت‌سازیان، دانشیار دانشگاه کاشان
دکتر پیروز حناچی، استاد دانشگاه تهران
دکتر شاهین حیدری، استاد دانشگاه تهران
دکتر ابوالقاسم دادور، استاد دانشگاه الزهرا (س)
دکتر حسین زمرشیدی، استاد دانشگاه شهید رجایی
دکتر علی عمرانی پور، استادیار دانشگاه کاشان
دکتر حسین کلانتری خلیل‌آباد، دانشیار جهاد دانشگاهی
دکتر اصغر محمد مرادی، استاد دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر غلامحسین معماریان، استاد دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر محسن نیازی، استاد دانشگاه کاشان

درجه علمی پژوهشی دوفصلنامه مطالعات معماری ایران طی نامه شماره ۱۶۱۶۷۶ مورخ ۱۳۹۰/۰۸/۲۱ دبیرخانه کمیسیون نشریات علمی کشور، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ابلاغ گردیده است.

پروانه انتشار این نشریه به شماره ۹۰/۲۳۰۳۰ مورخ ۹۱/۹/۷ از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی صادر شده است.
این نشریه حاصل همکاری مشترک علمی دانشگاه کاشان با دانشکده معماری دانشگاه تهران، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه الزهرا (س)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه شهید رجایی و پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی است.
نشریه مطالعات معماری ایران در پایگاه استنادی علوم کشورهای اسلامی (ISC)، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، پایگاه مجلات تخصصی نور (noormags.ir)، پرتال جامع علوم انسانی (ensani.ir) و بانک اطلاعات نشریات کشور (magiran.com) نمایه می‌شود.
تصاویر بدون استناد در هر مقاله، متعلق به نویسنده آن مقاله است.
(نسخه الکترونیکی مقاله‌های این مجله، با تصاویر رنگی در تارنمای نشریه قابل دریافت است.)

عکس روی جلد: محمد موحدنژاد
مدرسه چهارباغ، اصفهان)
همکار اجرایی: مهندس نغمه اسدی
نشانی دفتر نشریه: کاشان، بلوار قطب راوندی، دانشگاه کاشان، دانشکده معماری و هنر، کدپستی: ۸۷۳۱۷-۵۳۱۵۳
رایانامه: j.ir.arch.s@gmail.com
پایگاه اینترنتی: jias.kashanu.ac.ir

شاپا: ۰۶۳۵-۲۲۵۲
بهاء: ۱۰۰۰۰۰ ریال

فهرست

- ۵ الگوی تجربه فعال در آموزش معماری
تدوین مدلی برای کسب دانش عملی طراحی از طریق رویکرد طراحانه به مصادیق معماری
حمید میرجانی / حمید ندیمی
- ۲۱ بازیابی طرح و بازخوانی باغ‌های ناشناخته ایران، نمونه موردی: باغ نشاط نیشابور
لادن اعتضادی / سعید گلستانی
- ۴۷ مطالعه و تبیین چارچوب و راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی نراق و محدوده شهری پیرامون
حمیدرضا جیحانی / علی عمرانی‌پور / فاطمه رجبی
- ۷۹ واکاوی نسبت سازمان‌دهی فضایی شهر ری و راه‌های آن از آغاز اسلام تا پیش از حمله مغول
دنیا معصومی خامنه / پیروز حناچی / محمدحسن خادم‌زاده / پرستو عشرتی
- ۹۷ نقش تدابیر اقلیمی مبتنی بر جابه‌جایی فصلی در طب سنتی بر سلامت انسان و تأثیر آن بر شکل‌گیری
سازمان فضایی معماری مسکونی سنتی ایران
کتابیون تقی‌زاده / مریم ملازاده یزدانی
- ۱۲۵ روایت خانه: روشی برای فهم و بازنمایی مطلوبیت تجربه زیسته در خانه
سید علی طباطبایی ابراهیمی / زهره تفضلی
- ۱۴۹ واکاوی سبک‌های یادگیری دانشجویان برای ارتقای آموزش معماری
(مطالعه موردی: دانشجویان معماری دانشگاه ارومیه)
محسن فیضی / ساحل دژپسند
- ۱۷۱ زمینه‌گرایی در آثار معماران غیرایرانی در دوره پهلوی اول
(مدرسه البرز و ایرانشهر)
سعید بابایی / مهدی خاک زند
- ۱۹۱ راهنمای تدوین و ارسال مقاله
- ۱۹۳ بخش انگلیسی

مطالعه و تبیین چارچوب و راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی نراق و محدوده شهری پیرامون*

حمیدرضا جیحانی**

علی عمرانی پور***

فاطمه رجبی****

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۱۰

چکیده

نراق که برای دوران طولانی بر سر یک راه تاریخی مهم قرار داشته، زیستگاهی برخوردار از محیط طبیعی مناسب و آب کافی بوده است. لذا شهر برای دوره‌ای طولانی از درآمدهای قابل توجه تجارت منطقه‌ای و کشاورزی بهره‌مند بوده است. اقتصاد شهر در اثر پیامدهای ناشی از تغییر در راه‌های منطقه‌ای به شدت آسیب دیده که دامنه آن تا بازار گسترش یافته است. دور شدن شهر از راه‌های اصلی منطقه‌ای باعث شده تا بازار جایگاه منطقه‌ای و شهری خود را از دست بدهد. این مسئله و گسترش شهر در اثر احداث خیابان موسوم به امام خمینی در مجاورت بازار (دهه ۵۰) و شهرک جدید به انزوایی منجر شده است که بازار را همچون سایر بخش‌های شهر تاریخی درگیر کرده است. احداث خیابان افزون بر تغییرات ناشی از تخریب مستقیم بخش‌هایی از بازار و بستر شهری آن، منجر به انتقال فعالیت‌ها و پیشه‌ها از درون بازار و محله‌ها شده و خیابان را به رقیب پر قدرت بازار تبدیل کرده است. لذا شهری که اقتصاد نسبتاً غنی خود را از دست داده است، علاوه بر تخریب برخی بخش‌ها با عنصر جدید خیابان نیز مواجه شده که از دو نقطه نظر تجاری و دسترسی، رقیب اصلی بازار بوده و ملزومات خود را به شهر تاریخی تحمیل کرده است؛ از جمله اینکه گذر بازار به حاشیه رانده شده و محور تجاری جدیدی در امتداد خیابان شکل گرفته است. با وجود این، بازار هنوز از ارزش‌های قابل توجهی برخوردار است و شهر تاریخی نیازمند حفاظت است. این مقاله که روش پژوهشی آن تفسیری تاریخی است و انجام آن بر تکنیک سوات استوار است، در پی پاسخ دادن به این پرسش‌هاست که چالش‌های بازار تاریخی نراق از نگاه معیارهای حفاظت از شهرهای تاریخی چیست؟ و راهبردهای حفاظت از بازار در بستر بافت تاریخی و به تفکیک زیرناحیه‌های آن، چه می‌تواند باشد؟ هدف مقاله تعریف و تبیین چارچوب و راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی نراق است. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که هر گونه راهبرد در جهت حفاظت از بازار باید با توجه به بستر شهری آن و در نسبت با عناصر مهم شهر امروز یعنی خیابان و میدان طرح شود. علاوه بر این، ارتقای بازار نیازمند راهبردهایی همچون احیای مجموعه‌های بازار، تعریف و تقویت مرکزیت تجاری، بازتعریف ارتباط میان بازار و خیابان و تقویت رابطه میان گذر بازار و میدان است.

کلیدواژه‌ها:

شهر تاریخی، نراق، بازار تاریخی، حفاظت شهری.

* این مقاله دربردارنده بخشی از نتایج پژوهشی طرح «طراحی شهری خیابان امام خمینی شهر نراق، شامل محدوده بازار تاریخی» است که به سفارش وزارت راه و شهرسازی، در دانشگاه کاشان و با قرارداد شماره ۱۲۷۲۶ مورخ ۱۳۹۶/۴/۲۷ به انجام رسیده و در سال ۱۳۹۷ مصوب شده است.

** استادیار، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان

*** استادیار، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان، نویسنده مسئول، a_omrani@kashanu.ac.ir

**** کارشناس ارشد، مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی

پرسش‌های پژوهش

۱. چالش‌های بازار تاریخی نراق از نگاه معیارهای حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی چیست؟
۲. راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی نراق در بستر بافت تاریخی و به تفکیک زیرناحیه‌های آن، چه می‌تواند باشد؟

مقدمه

نراق شهری بر سر راه تاریخی کاشان به مناطق واقع در غرب ایران و زیستگاهی است بهره‌مند از محیط طبیعی برخوردار که در آن واقع شده است. آب کافی سبب توسعه زراعت و باغداری شده و این موضوع به اقتصاد وابسته به تجارت منطقه‌ای شهر کمک می‌کرده است. بر این اساس، نراق تاریخی یک مجموعه زیستی تجاری و تولیدی بوده است که میان کوهستان‌های سمت شمال و جنوب واقع شده و به‌طور گسترده با زمین‌های زراعی و باغ‌های واقع در دامنه‌های کوهستان شمالی و جنوبی و کرانه‌های رودخانه ترکیب شده است. بررسی تصویرهای هوایی قدیمی که پیش از تخریب‌های گسترده تهیه شده‌اند، نشان می‌دهد که محدوده شهری نراق تا چه اندازه با مزارع و باغ‌های یادشده ترکیب شده است. شکل کلی نراق تاریخی، توده فضایی نسبتاً متراکم و در عین حال گشوده‌ای به سوی کوهستان جنوبی و کوه و دره‌سار شمالی است که توسط بازار و امتداد شرقی و غربی آن به‌مثابه گذر اصلی شهر و به‌موازات دره سازمان‌دهی شده است. این موضوع نشان می‌دهد که شهر تاریخی و به‌خصوص فضای اصلی و ارتباط‌دهنده آن در ارتباط با رودخانه و کرانه‌های آن شکل گرفته است. فضای اصلی ارتباط‌دهنده دیگر شهر، گذر طولانی‌تری است که در سوی جنوبی شهر با پیچ‌وتاب، عناصر مهمی مانند میدان و مسجد جامع را در بر می‌گیرد و امتداد آن عناصر بازرشی چون مسجد محله پایین یا امام حسن (ع) را نیز شامل می‌شود. در ورای این گذر نیز، بافت فیزیکی و محله‌های شهر توسعه یافته است (تصویر ۱).

شهر تاریخی در اثر تغییرات اقتصادی شهر از رونق گذشته فاصله گرفته؛ در عین حال، بازار بیشترین لطمه را شاهد بوده است. جدای از کاهش رونق که نتیجه دور شدن شهر از راه‌های اصلی منطقه‌ای بوده، لطمات فیزیکی نیز این گذر اصلی را با چالش روبه‌رو کرده است. علاوه بر این، احداث خیابان افزون بر تغییرات ناشی از تخریب مستقیم بافت، منجر به انتقال فعالیت‌ها و پیشه‌ها از درون بازار و محله‌ها شده و خیابان را به رقیب پر قدرت بازار تبدیل کرده است. لذا شهری که اقتصاد نسبتاً غنی خود را از دست داده، علاوه بر تخریب برخی بخش‌ها با عنصر جدید خیابان نیز مواجه شده که ملزومات خود را به شهر تاریخی تحمیل کرده است. در نتیجه با تضعیف هسته تاریخی شهر و گذر مهمی چون بازار، مرکزی جدید در امتداد خیابان شکل گرفته و شهر جدید نراق را بازتعریف کرده است. امتداد گشوده خیابان طی مدت‌زمان کوتاهی سبب شده است تا بر وسعت شهر افزوده شود و مرکزی جدید نیز برای فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی فراهم شود. در ادامه توسعه شهر و هم‌نوا با جهاتی که خیابان در اختیار برنامه‌ریزان قرار داده است، شهرک فاضل نراقی در سوی دیگر رودخانه سازمان‌دهی و طراحی شده است. لذا این امکان گسترده فراهم شده تا فارغ از محدودیت‌های شهر تاریخی، در سویی دیگر، محله‌های مسکونی شهر جدید شکل گرفته و توسعه بیابد. در اثر این اقدام، محدوده تاریخی، بخش وسیعی از جمعیت خود را از دست داده و از حیات اجتماعی منفک شده و راه انزوا را در پیش گرفته است. پیامد این انزوا، تبدیل شهر تاریخی به یک حاشیه شهری جدید بوده است و لذا محدوده یادشده درگیر یک فرایند طولانی فرسودگی شده است. در پی این فرایند، هسته‌های شهر تاریخی و از جمله بازار بیشترین آسیب‌ها را تجربه کرده‌اند.

این مقاله که روش پژوهشی آن تفسیری تاریخی است و انجام آن بر تکنیک سوات استوار است، در پی پاسخ دادن به این پرسش‌هاست که چالش‌های بازار تاریخی نراق از نگاه معیارهای حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی چیست؟ و دیگر اینکه راهبردهای حفاظت از بازار در بستر بافت تاریخی و به تفکیک زیرناحیه‌های آن، چه می‌تواند

تصویر ۱: بخش تاریخی نراق به همراه معابر، عناصر و فضاهای مهم

باشد؟ هدف مقاله تعریف و تبیین چارچوب و راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی نراق است و به‌واسطهٔ اینکه بازار در ترکیب با محیط شهری پیرامون شکل گرفته است، راهبردهای مورد نظر برای حفاظت، معطوف به بازار و بستر شهری آن خواهند بود.

۱. بررسی پیشینه

سابقهٔ موضوع حفاظت و یا تعمیر آثار تاریخی در ایران به گذشته‌های دور بازمی‌گردد و بنا بر تقسیم‌بندی محمدمردی، چهار دوره را می‌توان برای آن شناسایی کرد که عبارت‌اند از: دورهٔ نخست ۱۲۲۷-۱۳۰۷، که هم‌زمان با عدم وجود مقررات است؛ دورهٔ دوم ۱۳۰۷-۱۳۳۹، که هم‌زمان با اشاعهٔ قانون عتیقات است؛ دورهٔ سوم، ۱۳۳۹-۱۳۵۶، که هم‌زمان با تأسیس یک سازمان حفاظت مدرن است و دورهٔ چهارم از ۱۳۵۶ تاکنون (محمدمردی ۱۳۹۶، ۶۵). شروع دورهٔ چهارم و کمی پیش از آن به تعریف طرح‌هایی در جهت حفاظت نسبتاً گسترده از آثار معماری منجر شد. با وجود این پیشینه، توجه وسیع‌تر به موضوع شهر تاریخی از اوایل دههٔ ۶۰ خورشیدی آغاز شده است. مطالعات انجام‌شده در خصوص تاریخ حفاظت شهری و مداخلات مربوط به آن نشان می‌دهد که ابتدای دههٔ ۱۳۶۰ شروعی برای این اقدامات بوده است؛ اقداماتی که برای دو تا سه دهه، انواع مداخلات در محدوده‌های تاریخی شهری در ایران را در پی داشته است. این موضوع مختص ایران نیست و به نظر می‌رسد که دگرگونی‌های صورت‌گرفته در مراکز و مجموعه‌های شهری طی دههٔ ۱۹۶۰ تا نیمهٔ دههٔ ۱۹۸۰ پیامدهایی همچون ویرانی و یا ترک هسته‌های تاریخی را به دنبال داشته است. فتانه نراقی ضمن تبیین این روند، آن را پیش‌زمینهٔ گردهمایی واشنگتن و تعریف منشوری برای حفاظت از شهرهای تاریخی می‌داند (نراقی ۱۳۷۹، ۸۲). در عین حال باید توجه داشت که عمده تجارب حفاظت از شهرهای تاریخی در ایران، تا پیش از دههٔ ۱۳۶۰ به برگزاری برخی همایش‌ها چون سمینار مرمت بناها و شهرهای تاریخی (تهران، آذر ۱۳۵۰) و در جهت تعریف موضوع بازمی‌گردد و همچنین اقداماتی در ذیل طرح‌های جامع شهری که نمونه‌های مهم‌تر آن در طرح جامع شهرهای یزد، شیراز و کاشان قابل مشاهده است. ایزدی (۱۳۸۰، ۳۵) مجموعه اقدامات دو دههٔ ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰ را در شش دوره برمی‌شمارد: روان‌بخشی، بهسازی شهری، محورهای فرهنگی تاریخی، نوسازی و بازسازی (تجمع)، بافت‌های مسئله‌دار و عمران و بهسازی شهری. این روند را می‌تواند با افزودن دو دورهٔ نوسازی و بهسازی و بازآفرینی شهری تا زمان حاضر تکمیل کرد. شرح مختصری از این رویکردهای مداخله در شهرها در جدول ۱ درج شده است.

جدول ۱: مجموعه اقدامات و مداخلات شهری در دو دهه ۶۰ و ۷۰

رویکرد مداخلات شهری	تاریخ	توضیحات
۱ طرح‌های روان‌بخشی	۱۳۶۱-۱۳۶۴	موضوع اصلی طرح گسترش بی‌رویه شهری و لزوم حفظ و نگهداری و باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی و بهسازی بافت شهرها به‌ویژه مراکز شهری بوده است. به‌عنوان اقداماتی بازدارنده و صرفاً به بازگشایی و یا بهبود شریان‌های بافت‌های شهری توجه داشته است.
۲ طرح‌های بهسازی شهری	۱۳۶۴-۱۳۶۹	در این دوره، طرح‌های روان‌بخشی ذیل عناوین «مرمت شهری در برنامه‌ریزی طرح‌های روان‌بخشی» طی سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۶۶ و همچنین «طرح‌های بهسازی بافت‌های شهری» طی سال‌های ۱۳۶۶ تا ۱۳۶۹ اجرا شدند.
۳ محورهای فرهنگی تاریخی	۱۳۶۹-۱۳۷۱	این طرح‌ها با نقد اقدامات گذشته حفاظت شهری شکل گرفتند و از جمله اینکه محدوده‌های تاریخی همواره منفک از ساخت اصلی شهر تلقی می‌شدند.
۴ نوسازی و بهسازی	۱۳۷۱-۱۳۷۳	تملك و تجميع اراضی محله‌های مسکونی تاریخی که ساکنین بومی خود را از دست داده‌اند و اقشار ضعیف جایگزین آن‌ها شده‌اند، به‌نحوی که امکان بازسازی در این محدوده‌ها را فراهم کند.
۵ بافت‌های مسئله‌دار شهری	۱۳۷۱-۱۳۷۶	توجه به توسعه درونی و برنامه‌ریزی برای تحقق اهداف تدوین شده در این برنامه موجب توجه موضعی به بافت‌های تاریخی گردید. همچنین یک بند مناقشه‌برانگیز دارد: پاک‌سازی اطراف آثار بارزش تاریخی در بافت قدیمی و احداث بنا در اراضی اضافه برای تأمین هزینه پاک‌سازی و احیای این‌گونه بافت‌ها می‌بایست مورد توجه قرار گیرد و سکونت در این محدوده‌ها تشویق شود. طی این بند حذف بخشی از بافت تحت عنوان پاک‌سازی است که رویکردی مخرب و غیرعلمی برای حفاظت از محدوده‌های تاریخی است.
۶ عمران و بهسازی شهری	از ۱۳۶۷	توسعه به‌منظور بهبود و ارتقای سطح کیفی و کمی زندگی در محیط شهری و برای حیات حال و آینده آن و در جهت ایجاد رشد اقتصادی، تعادل کارکردی، سلامت اجتماعی و حفظ و ارتقای محیط‌زیست شهری در این دوره مدنظر بوده است. برنامه عمران و بهسازی شهری سه پهنه بافت‌های مرکزی و کهن شهری، بافت‌های فرسوده و نابسامان و حاشیه‌ای و همچنین اراضی ناکارآمد و قابل بازبافت را شامل می‌شود.
۷ نوسازی و بهسازی: بافت‌های فرسوده و بافت‌های تاریخی	از ۱۳۸۴	اعلام محدوده بافت‌ها و تفویض نظارت در اجرای سیاست‌ها و طرح‌ها به سازمان میراث‌فرهنگی و اجرای آن‌ها به شهرداری‌ها و تقویت نقش سازمان میراث‌فرهنگی در برنامه کلی
۸ بازآفرینی شهری	اوایل دهه ۹۰	از جمله ابعاد بازآفرینی شهری عبارت‌اند از تغییر و تحولات اقتصادی، حکمروایی، تغییر و تحولات کالبدی، کیفیت محیط‌زیست و توسعه پایدار

علاوه بر دوره‌های مختلف اقدام، در حوزه حفاظت از شهرهای تاریخی، پژوهش‌هایی نیز انجام شده و از ابعاد مختلفی به موضوع پرداخته شده است. از جمله در مطالعه‌ای روی اصفهان، اهمیت پیوستگی مناظر تاریخی و ابزارهای نوین حفاظتی و ارتباط آن با هویت شهری بررسی شده است (ابویی، جبل عاملی، و کیانی ۱۳۹۴، ۵۹). بازشناسی چارچوب نظری رویکرد حفاظتی منظر شهری تاریخی، موضوع مطالعه دیگری است که بعد از تبیین جایگاه منظر شهری تاریخی در میان نظریه‌پردازان و بیانیه‌های بین‌المللی، به مفاهیم بنیادین حفاظت پرداخته و اصالت، یکپارچگی و مدیریت تغییر را با عنوان سه عامل تأثیرگذار بر اهمیت معنایی مکان مطالعه شده است (فدائی‌نژاد و پوربهادر، ۱۳۹۷، ۶۹). چالش میان توسعه و حفاظت، موضوع پژوهشی با همین مضمون است که به تجزیه و تحلیل تجارب مرمت در بافت‌های بارزش شهرهای تاریخی ایران از آغاز تحولات شهری و انقلاب مشروطه تا تشکیل سازمان میراث‌فرهنگی

و دهه هشتاد پرداخته است (حناچی، دیبا، و مهدوی نژاد ۱۳۸۶، ۵۴). با توجه به ارتباط زیاد میان سنت وقف و بناهای تاریخی ایران، موضوع نقش وقف در حفاظت از بناهای تاریخی و بافت کهن شهرها در ایران، از بُعدی دیگر مسئله حفاظت در ایران را مورد مطالعه قرار داده است و به عنوان نمونه موردی به بافت کهن تهران پرداخته است (کریمیان و حاتمیان ۱۳۹۴، ۲۱).

علاوه بر مکتوبات یادشده، در دو دهه گذشته، طرح‌های جامع^۱، جامع ویژه^۲ و طرح راهبردی^۳ نیز برای نراق در مقیاس منطقه و سیاست‌های کلان شهر تهیه شده است. در این طرح‌ها در کنار توجه به خصوصیات شهر تاریخی، برخی ویژگی‌ها و ارزش‌های بازار نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ هرچند در هیچ کدام مطالعه، مستندسازی و آسیب‌شناسی بازار و بستر آن به‌طور مستقیم در مرکز توجه قرار نداشته است.^۴ با وجود این، بازار شهرهای دیگری موضوع مطالعه و یا تهیه طرح‌های حفاظتی بوده‌اند. در یک نمونه، بازار قلعه محمود کرمان از نظر کالبدی و کارکردی، مطالعه و آسیب‌شناسی شده است و نویسندگان اقدامات و یا مؤلفه‌های کالبدی، عملکردی، دسترسی و بصری را بر اساس تکنیک سوات و در جهت ارزیابی اقدامات منجر به مداخله مطالعه و بررسی کرده‌اند (قاسمی و نوروزی ۱۳۸۸، ۴۷-۴۹). مطالعه دیگر معطوف به آسیب‌شناسی بازار میدان گرگان با نگاهی فرهنگی است و طی آن نویسندگان اثرات متقابل آسیب‌های فرهنگی و اقتصادی و همچنین آسیب‌های فرهنگی و کالبدی را در بازار یادشده بر اساس تکنیک سوات مطالعه و ارزیابی کرده‌اند (اکرمی و قاضی مقدم ۱۳۸۸، ۳۴-۳۶). در نمونه‌ای دیگر، مداخلات معماری در محدوده‌های متصل به بازار ارومیه ارزیابی شده است. در این مقاله، نویسندگان ضمن شناخت بستر طراحی و با تبیین اهداف کلان تا خرد و همچنین پیشنهاد الگوهای مداخله، خصوصیات الگوهای یادشده را مطالعه و ارزیابی کرده و راه حل نهایی را انتخاب کرده‌اند (صفامنش و سنجایی ۱۳۸۰، ۶۲-۶۴).

۲. پژوهش در خصوصیات شهری و سیر تحول تاریخی نراق

شکل‌گیری، توسعه و انزوای شهر تاریخی نراق، نشئت‌گرفته از عوامل متعددی بوده است. بستر طبیعی و موقعیت آن در منطقه در شکل‌گیری و توسعه آن نقش بسزایی داشته و از دست دادن برخی از ویژگی‌های پیشین و تغییرات چند دهه اخیر، روند روبه‌زوال و انزوای آن را تسریع بخشیده است. بستر طبیعی و تحولات شهر در دوره‌های مختلف از جمله عواملی است که پیش از تدوین هر اقدامی باید در نظر گرفته شود.

۲.۱. محیط جغرافیایی

شهر نراق، سکونتگاهی کوهپایه‌ای در فلات مرکزی ایران و در زیرحوضه دشت دلیجان است (مجبایی ۱۳۸۴، ۵). نراق در دره‌ای محصور بین کوه‌های مرتفع شکل گرفته است. کوه‌های آل، ولیجیا، کاه و گندم و زرد بلند در شمال، شرق، جنوب و جنوب شرق شهر واقع شده‌اند (جوادی ۱۳۷۷، ۳۹). رودخانه نراق از دره‌ای در انتهای شمالی شهر و در دامنه کوه آل عبور می‌کند. این رودخانه، فصلی است و در گذشته در زمان‌هایی که رود جریان نداشته از آن به‌عنوان راه کاروان‌رو استفاده می‌شده است. موقعیت توپوگرافی نراق سبب شده است تا اراضی حاصلخیزی پیرامون شهر شکل بگیرد؛ بنابراین در مرز میان بافت فیزیکی شهر و کوهستان‌های اطراف، پهنه‌های وسیعی از باغ‌های میوه و زمین‌های زراعی به وجود آمده است.

۲.۲. ساخت معماری و شهر و اهمیت منظر طبیعی

بستر و محیط طبیعی شهر سبب ایجاد تنوع در الگوی معماری بومی شده است؛ به‌گونه‌ای که ساخته‌های شهر، وابستگی زیادی به بستر طبیعی و مناظر پیرامون شهر دارند. برای نمونه در نیمه شمالی شهر به‌دلیل شیب زیاد زمین به‌سمت رودخانه، خانه‌ها به‌صورت پلکانی ساخته می‌شدند. در نیمه جنوبی به‌دلیل هموارتر بودن زمین، شکل خانه‌ها تغییر کرده و بر پایه حیاط سازمان‌دهی می‌شدند.

حضور محیط طبیعی پیرامون شهر در دو مقیاس شهر و معماری قابل مشاهده است. منظر طبیعی نراق به‌واسطه معابر و گذرها و شکل بناها به درون شهر راه‌یافته و اوج این حضور در دو بنای عمومی شهر در مجموعه بازار یعنی

کاروانسراهای شمس السلطنه و حاج مهدی دیده می‌شود. در مقیاسی دیگر، ارتباط با منظر طبیعی پیرامون شهر در خانه‌ها به‌واسطه بازشوهای کوچک با ترکیب‌بندی‌های منحصربه‌فرد و تراس‌های رو به کوهستان ایجاد می‌شود. این ارتباط در نیمه شرقی و غربی شهر متفاوت است و بر اساس گونه معماری خانه‌ها شکل می‌گیرد؛ بنابراین، منظر در نراق، همانند یک پس‌زمینه، به‌طور پیوسته در تمام عناصر شهر و ابعاد مختلف آن وجود داشته و سازندگان شهر در طول تاریخ همواره به این موضوع توجه داشته‌اند و از آن در ساخت معماری بهره می‌جستند.

۳.۲. توسعه و تحول شهر تاریخی

ساخت و موقعیت شهر در گذشته بر اساس متون تاریخی همچون *مرآة القاسان* کلاتر ضرابی قابل فهم است. همچنین در نیمه اول سده سیزدهم هجری، حاج زین‌العابدین شیروانی در کتاب *بستان السیاحه*، نراق را شرح می‌دهد و در ذیل ذکر نراق، آن را قریه‌ای قصبه‌مانند و محلی خاطرپسند از توابع کاشان دانسته که باغاتش فراوان است. او به بستر طبیعی شهر و ویژگی‌های محیطی آن هم اشاره می‌کند که آن قریه در دامن کوه اتفاق افتاده و سمت مغربش به‌غایت گشاده است و قریب هزار خانه در اوست (شیروانی بی‌تا، ۵۷۳).

با توجه به قدمت بناهای تاریخی درون شهر همانند دو بقعه شاه‌یحیی که به دوره ایلخانی (سده هفتم هجری) و شاه‌سلیمان و مسجد محله پایین مشهور به مسجد امام حسن (ع) که به دوره صفوی بازمی‌گردد،^۵ سابقه تاریخی نراق را باید در دوره‌های زمانی پیش‌تر جست‌وجو کرد. علاوه بر این، آثاری از دوران پارت و ساسانی در قلعه دزدان و قلعه ساروق (کلاتر ضرابی ۱۳۷۸، ۱۲۳) ممکن است پیشینه نراق را تا پیش از دوران اسلامی به عقب برگرداند. حسن قمی (۱۳۶۱، ۷۲-۷۳) در ۳۷۸ق در ذیل رستاق‌های قم و در شرح قلعه‌ها، پس از معرفی دو قلعه در منطقه دلبران، از قلعه ابل نام می‌برد و می‌گوید این قلعه به قرب نراق است، بر کوهی که آن را بل می‌گویند و فرابیش آن رودخانه‌ای است. ذکر نام نراق بعد از دلبران و وضع قلعه مورد اشاره بر کوهی که فرابیش آن رودخانه‌ای جاری است، می‌تواند یادآور سابقه منطقه نراق تا سده‌های نخست و حتی پیش از آن باشد. در هر صورت منطقه نراق که می‌بایست به جهت داشتن اقلیم مناسب پذیرای سکونت شده باشد، در آغاز از هفت مزرعه پراکنده تشکیل می‌شده و پراکندگی مزارع در شمال، جنوب غربی و جنوب شرقی آن بوده است (خسروی ۱۳۷۵، ۴۷). قرارگیری چندین آتشکده در این منطقه از جمله آتشکده‌های نیاسر در جنوب شرقی، برزو در شمال غرب اردهال و آتشکوه و نیمور در جنوب غربی که آن را در بر گرفته، حاکی از اهمیت این منطقه پیش از اسلام بوده است (صفری ۱۳۴۲، ۷۶-۷۹).

موارد مطرح‌شده در متون مذکور، ابعادی را درباره سابقه تاریخی نراق در منطقه روشن می‌کند. روند شکل‌گیری نراق در مقیاس شهر را می‌توان بر اساس لایه‌های تاریخی و بقایای معماری درون شهر و همچنین تصاویر هوایی بررسی کرد. بررسی عکس هوایی سال ۱۳۴۵ نشان می‌دهد که محدوده شهر، بافت فیزیکی همگنی ندارد (تصویر ۲ راست)، بلکه یک هسته ریزدانه به‌گونه‌ای در میانه غربی تا منتهی‌الیه غربی شهر قرار گرفته که بافت درشت‌دانه‌ای به شکل U و در راستای شرقی غربی، هسته پیشین را در بر گرفته است. به نظر می‌رسد کانون هسته یادشده، میدانچه مجاور مسجد امام حسن (ع) یا محله پایین در منتهی‌الیه غربی شهر است که به دوره صفوی^۶ یا احتمالاً پیش از آن بازمی‌گردد^۷ و دو امامزاده سلیمان و یحیی (سده هفتم هجری)، می‌تواند نشان‌دهنده گورستان قدیمی باشد. در این دوره، شهر اولیه نراق با یک هسته مرکزی شکل گرفته است.

با شکل‌گیری و توسعه بازار در شمال شرقی هسته اولیه شهر، مرکز جدیدی برای نراق تعریف می‌شود و در پی آن، محله‌های مسکونی و واحدهای خدماتی وابسته، در پیرامون بازار و به سمت شرق و شمال آن ساخته می‌شود. دو محله اصلی با نام‌های محله بازار و محله بالا تا پایان دوره قاجار شکل می‌گیرند و تا پیش از زوال نقش تجاری نراق در منطقه، این توسعه ادامه می‌یابد.

در اوایل دهه ۱۳۵۰، بخشی از بافت فیزیکی شهر در شمال بازار و به‌موازات رودخانه، تخریب و تسطیح می‌شود (تصویر ۲ چپ) تا خیابان امام خمینی احداث شود (مهندسين مشاور آمود ۱۳۹۵). به‌تدریج با شکل‌گیری فضاهای تجاری پیرامون خیابان و توسعه شهر در این راستا، ساختار محوری خیابان در شهر ظاهر می‌شود. در دهه ۱۳۷۰

محدوده مسکونی جدیدی (شهرک فاضل نراقی) در شمال رودخانه و کاملاً جدا از شهر تاریخی ساخته می‌شود (نمودار ۱). به لحاظ کارکردی و نیازهای معیشتی، شهرک جدید به بخش قدیمی وابسته است و از سوی دیگر، تعداد زیادی از ساکنین به این شهرک نقل مکان کرده‌اند.

نمودار ۱: سیر تحول ساختار شهر تاریخی

شهر اولیه	شهر با بازار سنتی	شهر با خیابان پهلوی	شهر دو هسته ای
<ul style="list-style-type: none"> میدان مجاور مسجد پایین، به عنوان هسته اولیه شهر 	<ul style="list-style-type: none"> شکل گیری بازار و توسعه شهر در محله بالا 	<ul style="list-style-type: none"> احداث خیابان و توسعه شهر در راستای آن 	<ul style="list-style-type: none"> توسعه شهر در شهرک مسکونی جدید در شمال رودخانه

تصویر ۲: نراق در عکس هوایی سال ۱۳۴۵ (راست) و عکس هوایی سال ۱۳۵۴ (چپ) (سازمان نقشه‌برداری کشور)

۳. مبانی نظری، معیارهایی برای سنجش شهر تاریخی

در این مطالعه، دو چارچوب مرتبط با حفاظت از محدوده‌های شهری بررسی می‌شوند: قطعنامه سمپوزیوم حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی و منشور حفاظت از شهرهای تاریخی (Washington Charter 1987). هدف از این بررسی، تعریف و تدوین خطوط کلی و چارچوبی نظری برای حفاظت از محدوده تاریخی نراق و بازار آن است. به نظر می‌رسد طی دهه ۱۹۷۰ توجه جهانی به موضوع شهر تاریخی رو به رشد بوده است. نخست در سال ۱۹۷۵، قطعنامه بروژ^۱ به این موضوع توجه کرده و نتایج سمپوزیومی که در همان سال در ایکوموس برگزار شده، به سندی قابل ارجاع بدل شده است.^۱ برای یافتن یک نگاه دقیق به حفاظت شهری، باید به منشور حفاظت از شهرهای تاریخی (Ibid) نیز توجه ویژه کرد. این منشور علاوه بر اینکه تکمیل‌کننده و بسط‌دهنده منشور ونیز است، می‌بایست ادامه و نتیجه روند توجه به موضوع شهرهای تاریخی نیز تلقی شود که سال‌ها پیش در همان چارچوب، قطعنامه سمپوزیوم بین‌المللی حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی^{۱۱} نیز تدوین و تصویب شده بود. علاوه بر این به نظر می‌رسد که اقدامات لازم برای تهیه منشور واشنگتن از دهه ۱۹۷۰ آغاز شده بود و تجارب قابل توجهی چون توصیه‌نامه ناپروبی^{۱۱} در ۱۹۷۶ را نیز بر سر راه خود داشته است.

۳.۱. منشور حفاظت از شهرها و محدوده‌های شهری تاریخی^{۱۲}

منشور حفاظت از شهرها و محدوده‌های شهری تاریخی تمام اجتماعات شهری اعم از آن‌هایی که به تدریج و یا آن‌هایی را که با قصد و تعمد شکل گرفته‌اند، بازتابی از گوناگونی جوامع در طول تاریخ می‌داند. این موضوع نشان

می‌دهد که منشور به این گوناگونی جوامع و اجتماعات شهری باور دارد. لذا احتمالاً نویسندگان منشور در پی تعریف چارچوبی بوده‌اند که گوناگونی یادشده و تفاوت اجتماعات شهری را محترم بشمارد. بند ۲ مقدمه، حوزه منشور را مشخص می‌کند که محدوده‌های شهری تاریخی است، چه بزرگ و چه کوچک که شامل شهرها، شهرهای کوچک و مراکز و محله‌های تاریخی به همراه محیط‌زیست طبیعی یا انسان‌ساخت آن‌ها می‌شود. لذا منشور طیف وسیعی از موضوعات شهری را شامل می‌شود. همین بند جدای از نقش محدوده‌های شهری یادشده به‌عنوان مستندات تاریخی، مناطق یادشده را تجسم ارزش‌های مربوط با فرهنگ‌های شهری سنتی می‌داند. لذا می‌بایست توجه داشت که مستندات تاریخی تنها یک وجه از مطالعات شهر تاریخی و حفاظت از آن را شامل می‌شود.

پس از مقدمه و ذیل عنوان «اصول و اهداف»، برخی از مهم‌ترین بخش‌های منشور طرح شده‌اند. در بند ۲ این بخش «ویژگی‌هایی»^{۱۳} را که باید حفظ شوند، بخشی از «شخصیت»^{۱۴} تاریخی شهر و محدوده شهری می‌داند و علاوه بر آن، عناصر مادی و معنوی بیان‌کننده شخصیت یادشده را نیز مشمول حفظ برمی‌شمارد. از این تعریف روشن می‌شود که شخصیت شهر یا محدوده شهری است که بیش‌ترین اهمیت را دارد و باید حفظ شود و دیگر اینکه این شخصیت دربردارنده عناصری مادی و معنوی است. بند یادشده که بسیار پراهمیت است به‌خصوص ۵ دسته از ویژگی‌ها و عناصر یادشده را چنین معرفی می‌کند:

الف. «الگوهای شهری» که توسط قطعات زمین و خیابان‌ها مشخص و تعریف می‌شوند.

ب. ارتباط‌های میان بناها و فضاهای سبز و باز

پ. «ظاهر شکلی یا رسمی»^{۱۵} بناها، اعم از داخلی و خارجی که به‌وسیله مقیاس، اندازه، سبک، ساخت، مصالح، رنگ و تزیینات مشخص شده‌اند.

ت. ارتباط میان شهر یا محدوده شهری و محیط اطراف^{۱۶} آن، اعم از طبیعی و انسان‌ساخت.

ث. کارکردهای متنوعی که شهر یا محدوده شهری در طول زمان کسب کرده است (Ibid)^{۱۷}.

در این مطالعه، تبیین بند الف در قالب معیار «دسترسی‌ها» مدنظر قرار می‌گیرد؛ زیرا شبکه دسترسی‌ها در ترکیب با وضعیت توپوگرافی بستر طبیعی شهر، بیشترین تأثیر را بر شکل‌گیری الگوهای شهری دارد. همچنین از آنجا که هر سه بند ب، پ و ت به خصوصیات کالبدی شهر توجه دارند، ترکیب بندهای یادشده در قالب معیار «کالبدی فضایی» مدنظر قرار خواهد گرفت. علاوه بر این، بند ث نیز زمینه‌ساز تعریف معیار «کارکردها» در این مقاله خواهد بود. به این ترتیب با در نظر گرفتن سه معیار «دسترسی‌ها»، «کالبدی فضایی» و «کارکردها» هر پنج بند منشور که از نظر آن، تعریف‌کننده شخصیت شهر هستند، مورد توجه قرار می‌گیرند. از معیارهای سه‌گانه بالا در سنجش بخش‌هایی از شهر نراق استفاده خواهد شد که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بیشترین تأثیر را بر بازار می‌گذارند و یا ارتباطی گسترده بر آن دارند؛ اما باید توجه داشت که هر سه موضوع یادشده، بازگشت به منشور حفاظت از شهرهای تاریخی، بخشی از شخصیت شهر هستند که باید حفاظت شوند. در ادامه برای تکمیل معیارها لازم است به قطعنامه سمپوزیوم حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی نیز توجه شود.

۲.۳. قطعنامه سمپوزیوم حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی، ۱۹۷۵^{۱۸}

این قطعنامه برای شهرهای کوچک تاریخی تدوین شده است؛ موضوعی که به‌دلیل تغییرات رو به گسترش دهه ۱۹۷۰ و دورنمای دگرگونی‌ها در دهه‌های آتی در مرکز توجه قرار گرفته بود. این چالش در مورد شهرهای تاریخی ایران نیز مصداق دارد؛ چنان که طی دو دهه بعد، بیشترین دگرگونی‌ها در شهرهای کوچک تاریخی رخ داد. در بند پنجم، قطعنامه برای مقابله با خطرات تهدیدکننده شهرهای تاریخی کوچک، راهبردها و اقداماتی را پیشنهاد کرده است؛ از جمله به هنگام طرح‌ریزی در سطح محلی باید ضرورت حفظ و بهبود ارزش‌های خاص یک شهر به رسمیت شناخته شود و هدف آن نیز چنین مواردی باشد:

الف. رعایت مقیاس فعلی شهر در تمامی ساخت‌وسازهای جدید، احترام به خصوصیات شهر، بناهای مهم و چشمگیر و همچنین رابطه شهر و چشم‌انداز آن.

ب. حفظ ویژگی‌های بصری خاص فضاهای شهری، خیابان‌ها و میدان‌ها؛ نه تنها در محدوده‌های سنتی جداافتاده، بلکه در سرتاسر بافت شهر و برای ایجاد شبکه‌ای ممتد که نقاط ارزشمند را به هم مرتبط می‌کند. پ. اجتناب از تخریب عناصر تاریخی که ممکن است در نظر اول چندان اهمیتی نداشته باشند، اما فقدان مجموع آن‌ها غیرقابل جبران است.

ت. یافتن کاربردهای متناسب برای بناهای خالی؛ زیرا در غیر این صورت در معرض ویرانی خواهند بود.^۹ در بند الف در کنار خصوصیات کالبدی فضایی، قطعنامه به رابطه شهر و چشم‌انداز آن توجه داده است و در بند ب بر حفظ ویژگی‌های بصری به خصوص در مورد فضاهای شهری و از جمله خیابان و میدان توجه داده شده است. بررسی این بند روشن می‌کند که مجدداً در کنار خصوصیات یا عناصر کالبدی فضایی و همچنین با ارجاع به مهم‌ترین فضاهای شهری، این حفظ ویژگی‌های بصری است که از اهمیت برخوردار است. لذا بند الف و ب در کنار خصوصیات کالبدی فضایی، به اهمیت منظر پیرامون شهر و وجوه بصری یا بخشی از منظر مهم‌ترین فضاهای شهری توجه می‌دهد. بند پ مجدداً معطوف به خصوصیات کالبدی فضایی عناصر تاریخی است و بند ت هم معطوف به کاربری‌هاست.

بررسی دو سند حفاظت شهری فوق نشان از توجه به خصوصیات چگونگی گویای شهری، کالبدی فضایی و کارکردی در منشور واشنگتن و همچنین ویژگی‌های کالبدی فضایی، منظر و بصری در قطعنامه حفاظت از شهرهای کوچک دارد. لذا می‌توان حاصل جمع هر دو سند را در چهار خصوصیت اصلی دانست: دسترسی به عنوان مهم‌ترین عناصر سازنده الگوی شهری، خصوصیات کالبدی فضایی اعم مقیاس، اندازه، جنس و...، خصوصیات کارکردی و منظر که بازه وسیعی از چشم‌انداز شهر تا ویژگی‌های بصری فضاهای مهم شهری را شامل می‌شود.

۴. تحلیل چالش‌های بازار تاریخی و بافت پیرامون

در ادامه، برای شناخت چالش‌های بازار نراق و محدوده شهری پیرامون آن، وضعیت شهر، چالش‌ها و مشکلات آن بر اساس دو سند فوق‌الذکر بررسی می‌شود.

۴.۱. تحلیل چالش‌ها و آسیب‌های بازار بر اساس منشور حفاظت از شهرهای تاریخی

بند ۲ بخش «اصول و اهداف» منشور واشنگتن، آن دسته از «ویژگی‌هایی» را که باید حفظ شوند، بخشی از «شخصیت» تاریخی شهر و محدوده شهری می‌داند و علاوه بر آن، عناصر مادی و معنوی بیان‌کننده شخصیت یادشده را نیز مشمول حفظ برمی‌شمارد (Ibid). از این تعریف روشن می‌شود که شخصیت شهر یا محدوده شهری است که بیشترین اهمیت را دارد و باید حفظ شود و دیگر اینکه این شخصیت دربردارنده برخی عناصر مادی و معنوی است. بند یادشده که بسیار پراهمیت است به خصوص ۵ دسته از ویژگی‌ها و عناصر یادشده را معرفی می‌کند که پیش‌تر در بندهای الف تا ث بخش ۳.۱ به آن‌ها اشاره شد.

بند ۲ منشور یادآور می‌شود که هر نوع تهدید این ویژگی‌ها به اصالت شهر یا منطقه شهری تاریخی آسیب وارد می‌کند. آنچه در بند الف از بخش ۳.۱ زیرعنوان الگوهای شهری معرفی شده است، در مورد شهر ایرانی می‌تواند تفسیری دقیق‌تری بیابد که ترکیبی از گذرها و معابر معمولاً ارگانیک با قطعات زمین با ابعاد و اشکال گاه متفاوتی است که در عین حال همه مجموعه با فضای باز میانی که معمولاً حیاط است سازمان‌دهی شده و نظم نهایی خود را پیدا می‌کند (تصویر ۳). این الگوی شهری از دو طریق آسیب می‌بیند. نخست شکل گذرها و معابر و تغییر ساخت ارگانیک آن‌ها و دوم، از بین رفتن فضای باز و منظم حیاط‌ها که وظیفه دارد الگوی ارگانیک را با نظم هندسی همراه و هماهنگ کند. در مورد نخست می‌توان به تغییر شکل گذر محله بالا و تبدیل آن به خیابان فاضل نراقی اشاره کرد که بخشی از الگوی شهری نراق را تغییر داده، آن را ناخوانا کرده و بافت متصل به بازار را از سایر بخش‌های شهر جدا کرده است (تصویر ۳).

تصویر ۳: بازار تاریخی نراق و ساختار ارتباطی پیرامون آن در سال ۱۳۹۶

تصویر ۳ بر اساس نمایش فضاهای پر و خالی و شکل کلی بناها و معابر، ساخت فضایی الگوی شهری نراق را به خوبی نمایش می‌دهد. هریک از اجزا از جمله گذرها، حیاطها و بناها که تغییر کنند، این الگو تغییر خواهد یافت و آسیب خواهد دید. خصوصیت دیگر این الگو، پیوستگی عناصر پر محدوده به همدیگر و ایجاد یک بافت یکپارچه است. بررسی برخی بخش‌های محدوده تاریخی نشان می‌دهد که این الگو تا چه اندازه در نراق آسیب دیده است. عمده آسیب‌ها ناشی از تخریب و نوسازی واحدها با الگوی پر و خالی دیگری است که نمی‌تواند نظم اولیه را به بافت برگرداند. لذا به نظر می‌رسد اصرار بر الگوی گسترش یافته و بدون مبنای توده‌گذاری یک‌طرفه، بخش مهمی از شخصیت بافت و همچنین پیوستگی آن را از میان می‌برد. هرچند تغییر شکل وسیع گذرها و معابر و همچنین عناصر زیرمجموعه آن‌ها، چون جداره‌های معابر و ساباطها و مسیرهای سرپوشیده نیز الگوی بافت را تهدید می‌کند.

ویژگی دیگری که از نظر این منشور واجد ارزش و توجه است و شخصیت شهر را شکل می‌دهد، در بند ب (بخش ۳.۱) با عنوان «ارتباط‌های میان بناها و فضاهای سبز و باز» معرفی شده است. بند یادشده طیف وسیعی از ارتباط‌های میان بناها و فضاهای باز را در همه فرهنگ‌ها مدنظر دارد و لازم است در اینجا به نمونه‌های مورد نظر آن به‌طور خاص در نراق توجه شود. مهم‌ترین وجه، ارتباط میان فضاهای پر و خالی است که به‌واسطه حضور حیاط مرکزی در واحدهای مسکونی و غیرمسکونی وسیع و همچنین حیاط‌های مرتبط با بناهای خطی و L شکل و U شکل ایجاد می‌شود. در هر دو حالت، ترکیب میان فضاهای پر و خالی نقشی تعیین کننده در شکل‌گیری الگوهای شهری دارد. باید توجه شود که نحوه حضور فضاهای سبز در شهر تا حدود زیادی وابسته به نحوه پراکندگی حیاط‌هاست. لذا تخریب حیاطها و تغییر شکل آن‌ها تغییر عمیقی بر الگوی فضای سبز محدوده تاریخی خواهد داشت.

روشن است که در پی توسعه شهری دهه‌های اخیر و رونق گرفتن موضوع تخریب و نوسازی، ارتباط میان فضاهای پر و خالی و این وجه الگوهای شهری در معرض خطر قرار گرفته است. وجه دیگر، ارتباط میان فضاهای شهری مهم و بناهای مجاور آن‌هاست؛ طرزى که بناها یک‌دیگر را در بر می‌گیرند و یا یک میدان یا حسینیه را در میان خود جای می‌دهند. در این مورد می‌توان به عدم کارکرد اصلی حسینیه قدیمی اشاره کرد که آن را به فضایی حاشیه‌ای تبدیل کرده است؛ و همچنین تغییرات نسبی رخ داده در میدان مقابل عصارخانه قدیمی که در آن به‌واسطه تخریب عصارخانه، شکل و جایگاه میدان تحت تأثیر واقع شده است. این موضوع در بازار نیز به‌طور چشمگیری قابل مشاهده است (تصویر ۱).

در بند پ (بخش ۳.۱)، منشور به «ظاهر شکلی یا رسمی» بناها به‌عنوان یکی از ویژگی‌هایی اشاره می‌کند که باید حفظ شوند. همین بند یادآور می‌شود که ظاهر شکلی بناهای یک شهر یا محدوده تاریخی آن شامل درون و بیرون هر بنا می‌شود؛ موضوعی که معمولاً به آن بی‌تفاوت هستیم. بند پ مصداق‌های اصلی ظاهر شکلی بناها را

نیز برمی‌شمارد که عبارت‌اند از: مقیاس، اندازه، سبک، ساخت، مصالح، رنگ و تزئینات. اینکه ساخت‌وسازهای جدید در محدوده تاریخی نراق تا چه اندازه این مصداق‌ها را دستخوش تغییر کرده‌اند، توضیح واضح‌تر است. همه این موضوعات، مصداق‌هایی در جهت شخصیت شهر تاریخی محسوب می‌شوند و نباید نادیده و یا کوچک شمرده شوند. آنچه در بند ۳ (بخش ۱) و زیر عنوان «ارتباط میان شهر یا محدوده شهری و محیط اطراف آن» آورده شده است، حوزه مهم دیگری است که در نراق محلی برای تغییر خصوصیات شهر بوده است. در نراق، دو پهنه سبز کشیده و وسیع متشکل از باغ‌ها و مزارع در شمال و جنوب وجود دارد که در امتداد رودخانه و همچنین در کوهپایه سمت جنوب مستقر شده‌اند (تصویر ۲). به نظر می‌رسد ترکیب و شکل کلی بسیاری از واحدها جدای از ترکیب درونی و محلی، حاصل برقراری نسبتی میان واحدها و مناظر حاشیه شهر باشد. این موضوعی است که نسبت میان شهر و بستر شکل‌گیری آن را به بهترین وجه ترکیب و معرفی می‌کرده است. تغییر شکل واحدهای مسکونی و گاه ساخت بناهای جدید، بی‌توجه به این الگوی مهم، باعث تضعیف این وجه مهم از شخصیت شهری و تاریخی نراق شده است. نمونه‌ها پرشمارند؛ برای مثال بیشتر خانه‌های ساخته‌شده در دو دهه اخیر فاقد توجه عمیقی هستند که در گذشته به منظر پیرامون شهر وجود داشته است. در عین حال ساخت بناهایی چون مسجد مقابل کاروانسرای حاج مهدی و همچنین حوزه علمیه ساخته‌شده در جنوب شهر نیز به بخشی از شخصیت شهر آسیب وارد کرده است؛ بخشی که ناشی از پیوند میان شهر و بستر شکل‌گیری آن است. در نمونه نخست، مسجد رابطه منظری میان کاروانسرا و بستر شهری را مخدوش کرده و در نمونه دوم، بنای جدیدالاحداث به خود منظر و بستر آسیب وارد کرده است.

علاوه بر این، متأسفانه رشد شهر، به‌خصوص در بخش‌های جدید، محیط‌های پیرامونی را دستخوش تغییر کرده است؛ هرچند هنوز هم شهر با حومه‌های خود چون حاشیه رودخانه شمالی و باغ‌ها و مزارع جنوبی ارتباطی آسیب‌دیده و در عین حال قابل قبول دارد. در این مورد باید به حومه شمالی شهر و نواحی ورای رودخانه اشاره کرد که در اثر توسعه شهری دستخوش تغییرات وسیع شده است. همچنین باید به جنبه‌های دیگری از محیط طبیعی شهر چون باغ‌های پیرامون رودخانه اشاره کرد که آسیب‌های زیادی را از سر گذرانده‌اند و نقش کارکردی خود را از دست داده‌اند. آخرین خصوصیات مهمی که این منشور برشمرده، به کارکردهای متنوعی اشاره دارد که شهر یا محدوده شهری در طول زمان کسب کرده است (بند ۳ بخش ۱). در این حوزه هم شهرهای تاریخی، آسیب‌های غیرقابل جبرانی را ممکن است متحمل شوند. درباره نراق به چند مورد تأثیرگذارتر باید اشاره کرد. نخست، تضعیف غیرقابل جبران مشاغل بومی و محلی است که اتفاقاً نمودی تأثیرگذار در کالبد و بافت شهر داشته‌اند. مهم‌ترین تأثیر را باید در تعطیلی و کم‌رونقی بازار جست‌وجو کرد. به نظر می‌رسد با تغییرات رخ داده در راه‌های ارتباطی، زیرساخت‌های شهری مرتبط با راه‌ها نیز کارکرد خود را از دست داده‌اند. مهم‌ترین نمونه‌ها کاروانسراهای متصل به بازار هستند که برای سال‌ها هیچ‌گونه کارکرد و فعالیتی را شاهد نبوده‌اند.

۴.۲. تحلیل چالش‌ها و آسیب‌های بازار بر اساس قطعنامه حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی
بخش وسیعی از چالش‌هایی که بازار تاریخی نراق با آن مواجه است به مشکلات ریشه‌داری بازمی‌گردد که شهرهای تاریخی به آن مبتلا هستند. قطعنامه سمپوزیوم حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی (۱۹۷۵) در بند ۳ مهم‌ترین آسیب‌های وارده بر شهرهای کوچک تاریخی را چنین برمی‌شمارد:

الف. این‌گونه شهرها ممکن است به نبود فعالیت‌های اقتصادی دچار باشند که منجر به مهاجرت جمعیت به شهرهای بزرگ می‌شود.

ب. حتی در صورت ثابت ماندن جمعیت، ممکن است ساکنان به دلیل دشواری‌های آلوده‌شدن و عدم آسایش کافی به محله‌های جدید و حاشیه‌ای شهر نقل مکان کنند که سبب متروکه شدن یا از رونق افتادن مرکز تاریخی شهر خواهد شد.

پ. حتی افزایش بیش‌ازحد فعالیت‌های اقتصادی ممکن است به متلاشی شدن ساختار قدیمی و افزودن عناصر جدیدی منجر شود که هماهنگی محیط‌زیست شهری را مختل می‌کند.

ت. جنبه‌هایی از سازگار کردن شهر با فعالیت‌ها و کاربردهای نوین نیز ممکن است پیامدهای مشابه داشته باشد. قطعنامه، گردشگری را به‌عنوان ابزاری موجه برای احیای معیشت مثال زده که ممکن است در عین حال تأثیری منفی بر ظاهر و ساختار شهر داشته باشد.

ث. قطعنامه از اندازه فزاینده زیرساخت‌های اجتماعی چون مدارس و بیمارستان‌ها هم صحبت می‌کند که ممکن است موجب از میان رفتن مقیاس شهر یا کاهش سطح خدمات آن شود (Resolution 1975).^{۲۰}

اگرچه بند پ و ت چندان در مورد نراق مصداق ندارد، سه بند الف، ب و ث شرایطی را طرح می‌کند که در نراق رخ داده است. اضمحلال اقتصاد شهر در طول دوره‌ای طولانی که از ابتدای سده حاضر شروع شده، به مهاجرت گسترده انجامیده که در بند الف به آن اشاره شده است. این موضوعی است که به‌طور مستقیم ناشی از عدم کارکرد بازار تاریخی و از دست دادن جایگاه آن می‌شود. علاوه بر این، تغییرات برنامه‌ریزی شده دو تا سه دهه اخیر در نراق به‌مانند موردی که در بند ب مطرح شده به مهاجرت درون‌شهری بخش عمده‌ای از ساکنان شهر به مناطق جدید منجر شده است. مورد دیگر، گسترش بیش از اندازه دانشگاه آزاد در فاصله زمانی انتهایی دهه ۱۳۷۰ تا انتهایی دهه ۱۳۸۰ است که اگرچه در مقطعی محدود به احیای اقتصاد شهر کمک کرده، با سکونت افرادی به مراتب بیشتر از ساکنان اصلی شهر، به تخریب ناشی از آماده‌سازی محل‌های سکونت دامن زده است.

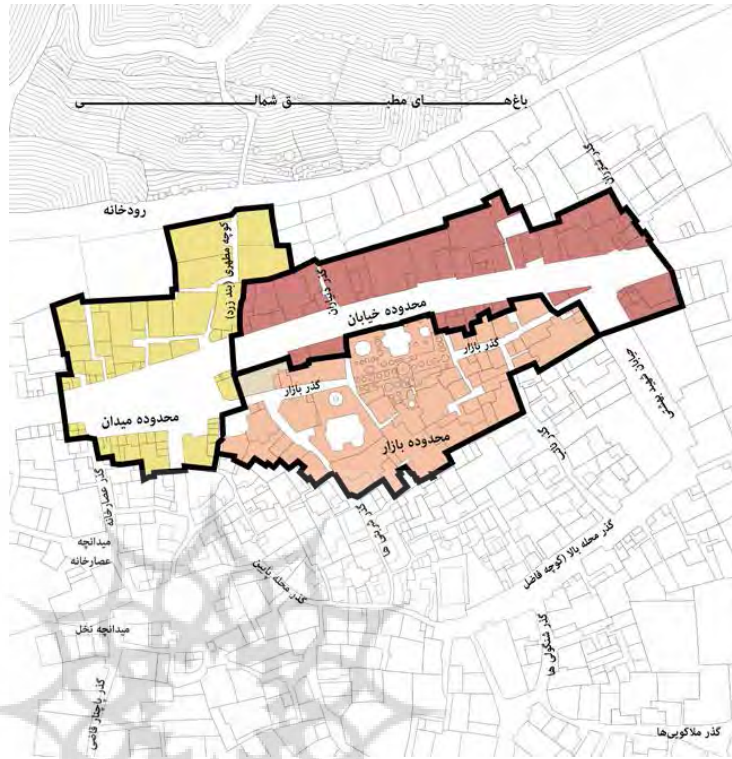
۵. تحلیل و سنجش راهبردی

در پی بررسی عناصر شهر بر اساس موارد تأثیرگذار بر شخصیت شهر از دیدگاه دو منشور مذکور، تحلیل و سنجش این موارد موضوع دیگری است که در مسیر دستیابی به راهکار عملیاتی و برنامه حفاظت باید مدنظر قرار گیرد. از جمله تکنیک‌هایی که در تدوین برنامه‌های شهری برای سنجش وضعیت و ترسیم وضع موجود و تدوین راهبرد و برنامه‌ریزی برای آینده به کار گرفته می‌شود، روش تحلیل SWOT است. تکنیک یا ماتریس «سوات» (SWOT) ابزاری برای شناخت تهدیدها و فرصت‌های موجود در محیط خارجی یک سیستم و بازشناسی ضعف‌ها و قوت‌های داخلی آن به‌منظور سنجش وضعیت و تدوین راهبرد برای هدایت و کنترل سیستم مزبور است. نقاط ضعف و قوت عوامل داخلی هستند که شهر تا حدی بر آن‌ها کنترل و یا تأثیر دارد؛ در مقابل، فرصت‌ها و تهدیدها مسائل خارجی هستند که شهر بر آن‌ها کنترلی ندارد.^{۲۱} چهار مفهوم ذکرشده در کنار معیارها و مؤلفه‌های محیطی تأثیرگذار بر شهر تاریخی منتج از منشور واشنگتن می‌تواند در تحلیل و سنجش وضعیت شهر تاریخی مورد استفاده قرار گیرد.

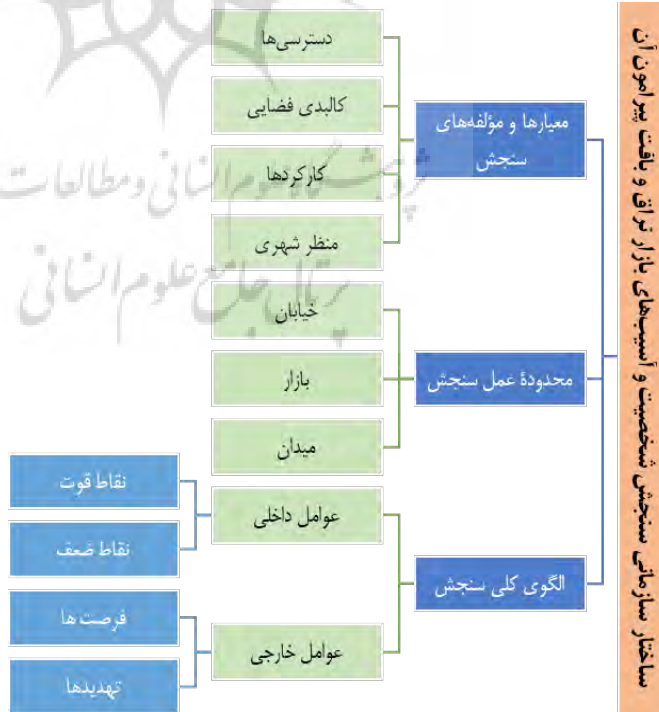
۵.۱. محدوده کالبدی سنجش: تقسیم و تحدید حوزه مطالعه به سه ناحیه بازار، خیابان و میدان
در قطعنامه حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی، به اهمیت مرکزیت شهرهای تاریخی اشاره شده است. همچنین با توجه به نقش اقتصادی، این‌گونه شهرها همانند مرکزی برای یک منطقه محسوب می‌شوند (Ibid). همچنین حیات اجتماعی و تجاری این شهرها هنوز در هسته تاریخی شهرهای کوچک تاریخی است و سهم عمده‌ای از ساکنان را در بر دارد. بر همین اساس، هسته شهر تاریخی نراق و محدوده‌های تأثیرگذار بر آن، برای مطالعه، آسیب‌شناسی و در ادامه آن، بررسی راهکارهای حفاظت انتخاب می‌شوند. بازار به‌عنوان هسته شهر در گذشته و خیابان و میدان به‌عنوان محور و فضای شهری واقع در مرکز امروزی شهر، سه ناحیه مهم در بافت فیزیکی تاریخی نراق هستند. خیابان امام خمینی، در محدوده بین میدان تا خیابان شهید بهشتی به‌عنوان یکی از نواحی پیوسته به بازار و تأثیرگذار در ساخت کنونی شهر، در نظر گرفته شده است. برای مطالعه ناحیه بازار، مجموعه بازار تاریخی نراق مشتمل بر کاروانسراها، راسته‌بازار، آب‌انبار و بناهای پیوسته به آن‌ها در گذر بازار بررسی شده‌اند. همچنین در ناحیه میدان، میدان امام خمینی و گذرها و معابر متصل به آن و بافت فیزیکی پیرامون آن مورد توجه بوده است (تصویر ۴).

مطالعات معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۱۴ - پاییز و زمستان ۹۷

تصویر ۴: بخش تاریخی نراق به همراه محدوده بازار، خیابان و میدان

نمودار ۲: ساختار سازمانی شخصیت شهر، محدوده عمل و الگوی کلی سنجش

۲.۵. سنجش SWOT

بنا بر بررسی صورت گرفته در بخش ۵.۱، سنجش SWOT روی سه محدوده بازار، خیابان و میدان صورت خواهد گرفت. جدای از نقش سه هسته یادشده به مثابه هسته‌های تاریخی شهر امروز، باید در نظر داشت که بازار موضوع این پژوهش است و در عین حال با دو ساختار خیابان و میدان جدید شهر کاملاً آمیخته شده است. لذا بررسی و سنجش دو فضای میدان و خیابان نیز الزامی است.

۲.۵.۱. سنجش SWOT در محدوده بازار

بازار تاریخی نراق متشکل از کاروانسرای شمس السلطنه، سرای معاون الممالک، کاروانسرای حاج مهدی و آبانبار در دوره قاجار ساخته شده است. رونق اقتصادی آن وامدار راه ارتباطی کاشان به غرب کشور بوده که این ویژگی اکنون از بین رفته است. لذا نقش منطقه‌ای بازار به نقشی درون شهری تنزل یافته است. علاوه بر این، پس از احداث خیابان، مرکز تجاری شهری از بازار به حاشیه خیابان منتقل شده و بازار در درجه اهمیت کمتری از حیث عملکردی قرار گرفته است. با وجود این، برخی از حجره‌های درون آن فعال هستند و کاربری‌های خدماتی از جمله فروش پوشاک، نانواپی و عطاری در بازار برقرار است. همچنین چند حجره فروش صنایع دستی و دو حجره گیوه‌دوزی و منبت کاری نیز درون راسته بازار فعال هستند. یکی از نکات مثبت بازار از حیث عملکردی، زنده بودن برخی فعالیت‌های قدیمی و همچنین ایجاد کاربری‌های جدید است؛ هرچند وضعیت کلی کارکردی درون راسته بازار ضعیف است. برای فروش صنایع دستی و محصولات بومی به گردشگران، راسته بازار به خیابان برتری دارد و این موضوع در تدوین برنامه‌های گردشگری از اهمیت برخوردار است.

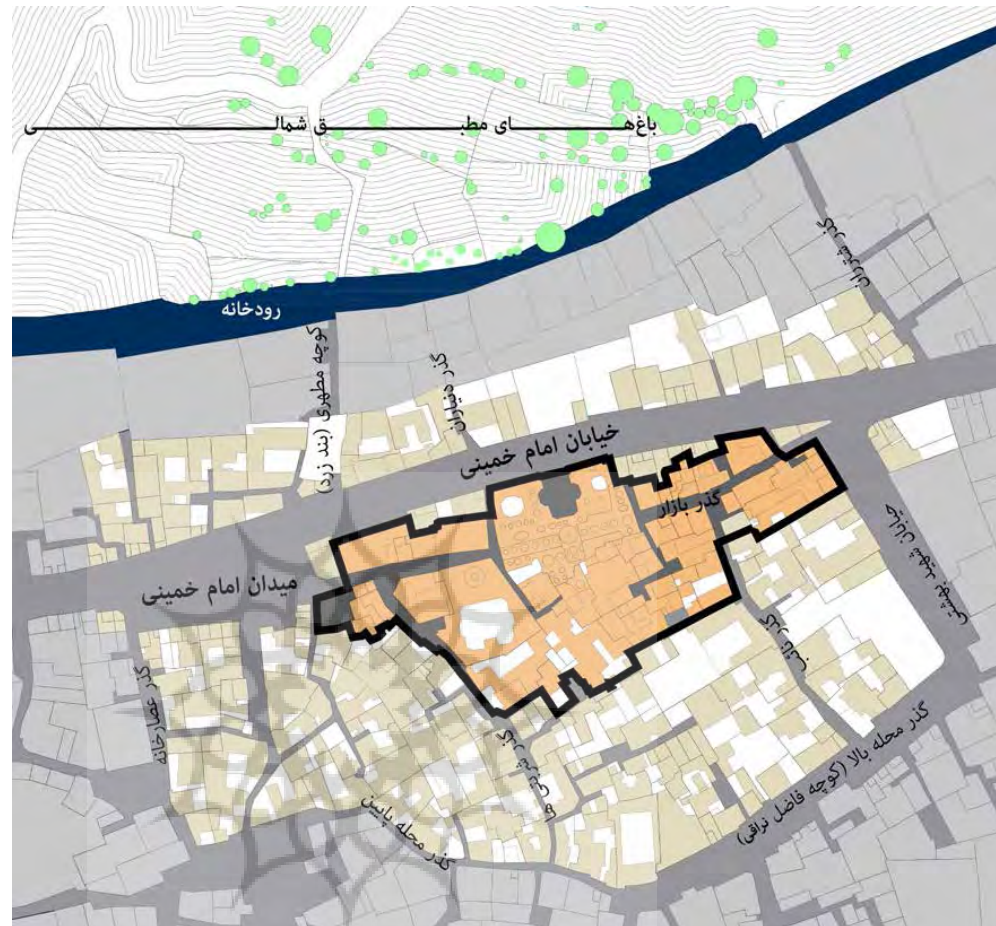
موضوع دیگر، پایداری نسبی مجموعه بازار از حیث کالبدی است. هرچند در برخی بخش‌ها ضعف‌هایی در پاره‌ای عناصر معماری بازار مشاهده می‌شود، ارزش‌های معماری و سازمان کالبدی فضایی آن با تغییرات و الحاقات کمی مواجه شده و اصالت آن در بیشتر بخش‌ها حفظ شده است. مجموعه‌های وابسته به بازار هم به تقویت جاذبه‌های معماری مجموعه بازار می‌افزایند. هرچند این مجموعه‌ها از چرخه فعالیت شهر خارج شده‌اند، در مجموع بازار از حیث ساختاری پایدار است. از حیث منظر، اوج تأثیر کوه آل در شکل‌گیری معماری شهر نراق در مجموعه بازار و به خصوص در طبقه دوم کاروانسرای شمس السلطنه قابل مشاهده است. با توجه به فضای خالی مقابل کاروانسرا در بر شمالی خیابان، دید از جدار جنوبی بازار در طبقه دوم به کوه آل و باغ‌های شمالی در دامنه آن برقرار است اما خط آسمان شهرک جدید در دوردست منظر این بخش را تهدید می‌کند (تصویرهای ۲ و ۵).

یک ضعف بزرگ از دیدگاه عملکردی در ناحیه بازار، متروک بودن سه مجموعه مهم وابسته به آن (سراهای شمس السلطنه، معاون الممالک و حاج مهدی) است. این مجموعه‌ها پتانسیل خوبی دارند تا بازار را در خدمت سیاست‌های گردشگری شهر تاریخی نراق قرار دهند؛ اما متأسفانه در حال حاضر در حیات شهر نقشی ندارند. متروک ماندن آن‌ها علاوه بر تأثیر منفی بر مجموعه بازار و هسته تاریخی شهر، ساختار کالبدی مجموعه را نیز تهدید می‌کند و در میان مدت، خطر از دست دادن بخش‌هایی از مجموعه وجود دارد.

با انجام عملیات پاک‌سازی و مرمت موضع‌های آسیب‌دیده و اعطای کاربری مناسب به مجموعه‌های بازار و حجره‌ها و تمرکز فعالیت‌های اقتصادی در آن، امکان بازتعریف بازار به عنوان مرکز تجاری در میان مدت وجود دارد. همچنین امکان بهره‌گیری از ارزش‌های معماری و تاریخی مجموعه بازار و عناصر وابسته به آن در جهت توسعه گردشگری و ارتقای فرهنگی آن وجود دارد.

با توجه به موقعیت قرارگیری بازار نسبت به خیابان، فضای باز میان خیابان و کاروانسرا می‌تواند به عنوان نقطه عطفی در امتداد خیابان و در جهت تقویت دسترسی مستقیم به بازار از سوی خیابان تبدیل شود. همچنین این فضا که در گذشته بارانداز کاروانسرای شمس السلطنه بود، می‌تواند منجر به تعریف مجدد ارتباط میان بازار و خیابان با عنوان فضای شهری جدید بشود.

اما ادامه روند کنونی و افزایش تراکم واحدهای تجاری و خدماتی پیرامون میدان و خیابان، بازار را به کلی از چرخه

تصویر ۵: ناحیه بازار

مطالعات معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۱۴ - پاییز و زمستان ۹۷

۶۱

فعالیت‌های شهر حذف خواهد کرد و نقش بازار را تا حد یک معبر دسترسی به گذرها و میدان پایین خواهد آورد. در صورت افزایش بیش از حد نقش خیابان در حوزه تجاری و کارکردهای خدماتی، نقش بازار در ساخت ارتباطی شهر نیز کاهش خواهد یافت و این موضوع منجر به خروج اندک کسبه درون راسته بازار خواهد شود.

ارتباط با محله‌های مسکونی جنوب بازار که شامل محله بالا و پایین می‌شود، به واسطه ۳ گذر اصلی (گذر عصارخانه، شربتی‌ها و نائب) با گذر بازار میسر می‌شود (تصویر ۵). این گذرها بعد از ساخت خیابان شهید بهشتی و تعریض گذر محله بالا (تصویر ۵)، نقش خود را از دست داده‌اند و تبدیل به معابر فرعی شده‌اند. این موضوع، نقطه ضعفی را از دیدگاه عملکردی برای گذر بازار ایجاد کرده است؛ زیرا تغییر نقش محورهای تاریخی، تهدیدی برای ساخت ارتباطی شهر تاریخی نیز محسوب می‌شود.

در دو نیمه شرقی و غربی گذر بازار در بردارنده دانه‌های معماری خوبی از حیث الگوی معماری و همچنین کارکردی است. در نیمه شرقی، ۳ خانه قدیمی و یک حسینیه و آبانبار وجود دارد. امکان توان بخشی این دانه‌ها در جهت تقویت گذر بازار نیز میسر است. در نیمه غربی، کارکردهای عمومی بیشتری نسبت به نیمه غربی گذر بازار وجود دارد. مسجد، کانون پرورش فکری کودکان و بانک، سه کاربری عمومی در حفاصل میان بازار و میدان هستند. در این بخش امکان تقویت گذر بازار از طریق نوسازی معماری و حفظ کاربری‌ها وجود دارد.

جدول ۲: ماتریس شناسایی و تفکیک SWOT در بازار تاریخی نراق

تهدید	فرصت	ضعف	قوت	مفاهیم
<p>۱. کاهش نقش بازار به‌عنوان معبر دسترسی به گذرها و میدان در صورت ادامه روند انزوای هسته تاریخی شهر</p> <p>۲. کاهش نقش بازار در ساخت ارتباطی شهر در صورت افزایش اهمیت خیابان</p>	<p>۱. تبدیل شدن فضای باز مابین خیابان و کاروانسرا به نقطه‌عطفی در امتداد خیابان و تقویت دسترسی مستقیم به بازار از خیابان</p> <p>۲. تقویت گذر بازار در راستای اهداف اقتصادی تنظیم‌شده برای شهر</p> <p>۳. تعریف مجدد ارتباط میان بازار و خیابان به‌واسطه فضای شهری موجود</p>	<p>۱. قطع ارتباط بین بازار و نیمه شمالی شهر شامل رود دره و باغ‌های مطبق بعد از احداث خیابان و عدم تعریف ارتباط جدید</p> <p>۲. نبود ارتباط مناسب شهری در انتهای شرقی و غربی گذر بازار</p> <p>۳. عدم مناسب‌سازی برای افراد کم‌توان جسمی</p>	<p>۱. ارتباط مستقیم با میدانچه کهنه</p> <p>۲. ارتباط مستقیم با دو گذر تاریخی مهم (شرقی و غربی)</p> <p>۳. وجود یک فضای باز در میان کاروانسرای شمس السلطنه و امکان دسترسی مستقیم بازار به خیابان و عناصر اصلی نیمه شمالی شهر از طریق این فضا</p>	اصالت (انتخاب) دسترسی
<p>۱. ضعف برخی عناصر کالبدی و امکان تخریب در صورت عدم رسیدگی</p> <p>۲. متروک ماندن سراه‌ها و امکان افزایش فرسودگی</p> <p>۳. عدم توجه و همچنین عدم ارائه طرح‌های مرمتی دقیق و امکان انجام مداخلات غیرمناسب</p>	<p>۱. مرمت و استحکام‌بخشی مجموعه‌های پیوسته به بازار و حجره‌ها برای حضور مجدد آن‌ها در چرخه اقتصادی شهر</p> <p>۲. امکان بهره‌گیری از ارزش‌های معماری و تاریخی مجموعه بازار و عناصر وابسته در جهت توسعه گردشگری</p>	<p>۱. حذف برخی واحدهای قدیمی در نیمه غربی گذر بازار و ایجاد فضای باز نامناسب و تغییر شکل گذر</p> <p>۲. الحاق چند ستون آجری در نمای کاروانسرای حاج مهدی و تعمیرات ناتمام در این بخش (مداخلات غیر تخصصی در تعمیرات کاروانسرای حاج مهدی)</p> <p>۳. آسیب‌های موضعی در کالبد بازار</p> <p>۴. از بین رفتن ارتباط کالبدی فضایی بازار با بافت فیزیکی واقع در شمال آن</p> <p>۵. تخریب و نوسازی بخشی از بدنه غربی گذر بازار</p> <p>۶. وجود برخی عناصر ناهماهنگ در بخش غربی گذر بازار</p> <p>۷. وجود فضاهای باز و متروک در نیمه غربی بازار</p> <p>۸. واحدهای نوساز نامتناسب با الگوی حجمی بومی در نیمه شرقی بازار</p>	<p>۱. پایداری نسبی مجموعه‌های معماری زیرمجموعه بازار از نظر ساختاری</p> <p>۲. وجود پنج حجره بااهمیت در راسته بازار</p> <p>۳. حفظ اصالت معماری در بیشتر بخش‌های مجموعه بازار</p> <p>۴. کم بودن الحاقات و مداخلات معماری</p> <p>۵. حفظ نحوه ارتباط کالبدی فضایی بازار با بافت فیزیکی واقع در جنوب آن</p>	اصالت - منفی کالبدی - کالبدی
<p>۱. خروج کسبه محدود باقی‌مانده در راسته بازار و از بین رفتن کامل کارکرد بازار در صورت عدم اقدامات حمایتی</p> <p>۲. ادامه تعطیلی حجره‌ها به دلیل عدم مدیریت صحیح فضاها و عرصه‌های وقفی</p>	<p>۱. قابلیت اعطای کاربری به مجموعه‌های متصل به بازار در راستای تقویت فعالیت‌های اقتصادی و سیاست‌های گردشگری شهر</p> <p>۲. قابلیت بازتعریف بازار به‌عنوان مرکز تجاری تاریخی شهر</p>	<p>۱. متروک بودن ۳ مجموعه مهم متصل به بازار</p> <p>۲. عدم رجوع متقاضیان فعالیت‌های اقتصادی به حجره‌های داخل بازار</p> <p>به دلیل فرسودگی حجره‌ها و رونق کم راسته بازار</p> <p>۳. تعطیل بودن درصد قابل توجهی از حجره‌ها</p>	<p>۱. باقی ماندن برخی حجره‌ها با کارکرد اصلی</p> <p>۲. بازتعریف مجدد برخی حجره‌ها با کارکردهای مرتبط</p> <p>۳. باقی ماندن کارکرد ارتباطی گذر بازار</p>	کارکرد (کارکرد) اصالت
	<p>۱. پاک‌سازی عناصر مزاحم و بازگشت حضور کوه آل در منظر مجموعه بازار</p>	<p>۱. وجود بناهای نوساز مجاور مجموعه بازار و آسیب واردشده بر دید به جانب کوه آل به‌واسطه این بناها</p> <p>۲. مداخلات انجام‌شده در کف‌سازی راسته بازار</p> <p>۳. انجام برخی مداخلات ناهماهنگ در برخی حجره‌ها</p>	<p>۱. دید به کوه آل و باغ‌های مطبق از طبقه دوم کاروانسرا</p>	منظر شهری

۵.۲.۲. سنجش SWOT در محدوده خیابان

شکل‌گیری شهر نراق به میزان بالایی وابسته به بستر جغرافیایی و منظر طبیعی آن است. شهر تاریخی تقریباً در یک شیب یکسان به سمت جنوب و غرب قرار دارد تا جایی که به دامنه‌های ارتفاعات سمت جنوب و محدوده رود - دره سمت شمال نزدیک می‌شود. در این دو محدوده، شیب زمین تابع عوارض یادشده است. خیابان در مرز محدوده شیب‌دار به سمت جنوب و اختلاف سطح قابل توجه در بر جنوبی رود دره قرار دارد. انتخاب مکان خیابان به گونه‌ای بوده است که کمترین آسیب به پیکره مجموعه بازار وارد شده است. با وجود این، با تخریب بخش انتهایی کاروانسرای شمس‌السلطنه و سرای معاون‌الممالک، خیابان در ارتباط مستقیم با بارانداز کاروانسرا قرار گرفته است و بخشی از باروی عناصر مرتبط با بازار در سوی شمالی خیابان باقی مانده و از مجموعه جدا شده است (تصویر ۶).

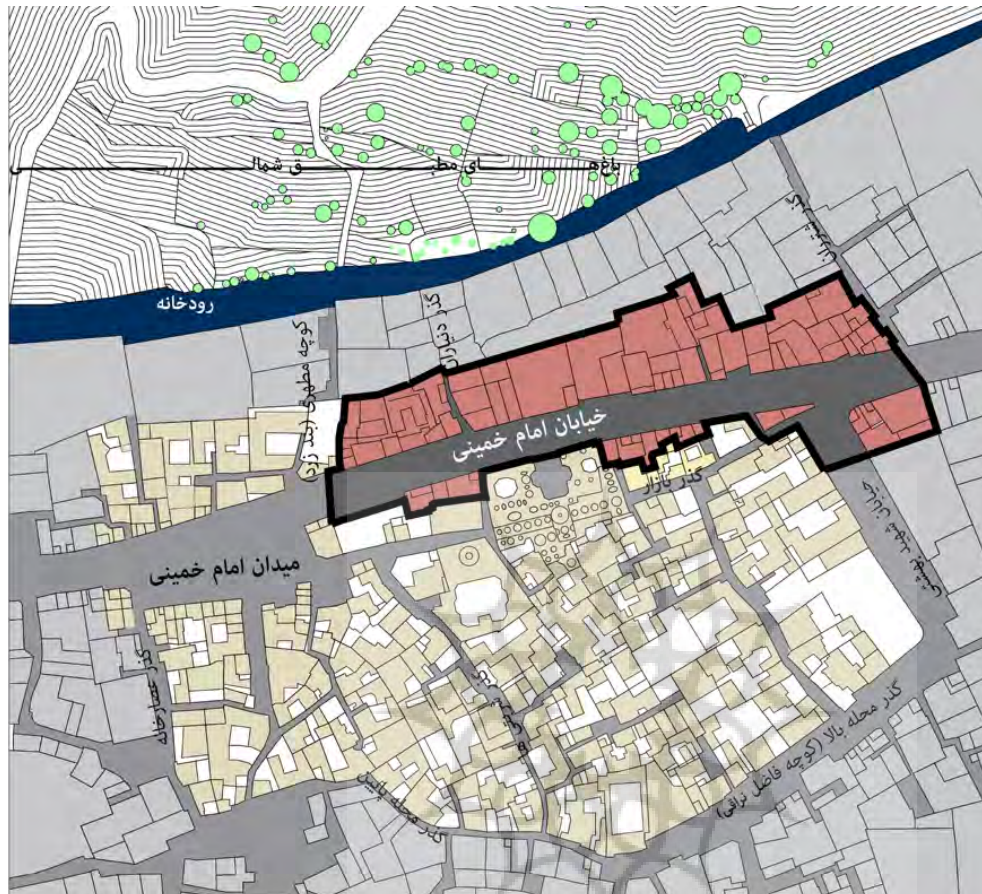
بررسی‌ها نشان می‌دهد که خیابان امام خمینی آسیب‌های جدی‌ای بر بدنه شهر تاریخی وارد کرده است. گرچه با توجه به لزوم ساخت این عنصر شهری، ارزیابی نسبتاً قابل قبولی را می‌توان از احداث آن ارائه کرد. علاوه بر این، طرح خیابان نیز ممکن است به ارزیابی یادشده کمک کند. برای مثال چنارهای پیرامون خیابان، منظر طبیعی خوبی در راستای آن ایجاد کرده است و در کنار منظر کوه آل که از جانب شمالی بخش‌های وسیعی از خیابان قابل مشاهده است، یکی از ویژگی‌های مثبت خیابان می‌باشد. الگوی معماری پیرامون خیابان مربوط به زمان احداث آن در دوره پهلوی دوم و کمی بعد از آن است. خیابان با وجود عدم تناسبی که با الگوی معماری بومی نراق دارد، اما نشان‌دهنده دوره تاریخی مشخصی است و این نکته می‌بایست در ساماندهی خیابان در نظر گرفته شود.

به موازات نکات قوت خیابان، نکات ضعف و آسیب‌هایی که این عنصر جدید شهری ایجاد کرده است نیز در ادامه برشمرده می‌شود. یکی از مهم‌ترین تأثیرهایی خیابان، از بین بردن یکپارچگی شهر است. در شکل اصیل شهر، مجموعه بازار به واسطه کاروانسرای شمس‌السلطنه به باغ‌های مطبق شمالی و بستر رودخانه فصلی که یک راه مهم دسترسی به شهر بوده، متصل می‌شده است. این نظام ارتباطی به واسطه احداث خیابان از بین رفته است. موضوع دیگر تمرکز واحدهای تجاری در امتداد خیابان است که صورتی آسیب‌زا پیدا کرده است. این مسئله برای هسته شهر تاریخی یک تهدید جدی محسوب می‌شود؛ زیرا تغییر رخ داده شده در شهر به ارجحیت کسبه برای فعالیت‌های تجاری در خیابان و میدان دامن زده است. اگر این مسئله تشدید شود، حتی ممکن است بازار به کلی از نظام اقتصادی شهر حذف شود.

نقش فعلی خیابان از لحاظ عملکردی، سبب گسستگی در شهر تاریخی و برهم خوردن ساخت ارتباطی آن شده است. جایگزین شدن مجموعه بازار به عنوان هسته تاریخی شهر با خیابان، قطع ارتباط شهر با بستر طبیعی (رودخانه و باغ‌های مطبق) در شمال شهر و همچنین کاهش نقش گذرهای تاریخی از جمله این تغییرات است. این موارد هر کدام از ویژگی‌های مهم محدوده تاریخی نراق بوده‌اند که اکنون از بین رفته‌اند و به نظر می‌رسد ادامه روند کنونی در شهر سبب از بین رفتن هرچه بیشتر پیوندهای باقی‌مانده خواهد شد.

بعد از تخریب واحدهای قدیمی و احداث خیابان، واحدهای جدیدی پیرامون این محور و در تناسب با الگوی تاریخی زمان خود ساخته شده است. بخشی از واحدها نیز نوساز هستند و طی دو دهه اخیر ساخته شده‌اند. لذا سه لایه معماری مربوط به سه دوره، پیرامون خیابان وجود دارد که ارتباط چندانی با یکدیگر ندارند. نخست، لایه تاریخی شامل مجموعه بازار و چند خانه که به صورت پراکنده در جدار خیابان قابل مشاهده هستند؛ لایه‌های دوم و سوم به واحدهای ساخته‌شده طی دهه‌های پنجاه و شصت و همچنین ساخت‌وسازهای یک تا دو دهه اخیر بازمی‌گردد. الگوی معماری دو لایه متأخر در تناسب با لایه تاریخی تر نیست و اگرچه لایه تاریخی میانی قابل نگهداری و اصلاح است، واحدهای آخرین دوره باید در بلندمدت با واحدهای متناسب جایگزین شوند. اگر الگوی بازشوها و تناسبات معماری ساختمان‌های غیرتاریخی در نظر گرفته شود، گسست و عدم تناسب در مقیاسی دیگر نیز قابل مشاهده است. در نتیجه اگر روند ساختمان‌های نوساز به همین منوال و با الگوی کنونی ادامه یابد، علاوه بر گسترش شکاف بین خیابان و بخش تاریخی شهر، بهره‌گیری از منظر کوه آل در شمال نیز به مخاطره خواهد افتاد. با توجه به اهمیت این کوه و حضور آن در شکل‌گیری منظر شهری نراق، این مسئله یک تهدید جدی برای یکی از شاخصه‌های بااهمیت شهر

تصویر ۶: ناحیه خیابان

از دیدگاه منظر شهری به حساب می‌آید. در عین حال باید توجه داشت که با وجود تهدیدهایی که در جهت افزایش انزوای بازار و خدشه به منظر طبیعی شهر تاریخی وجود دارد، پتانسیل ایجاد ارتباطی نو در جهت بازیکپارچه‌سازی شهر تاریخی دور از ذهن نیست. این فرصت به‌واسطه خیابان و تمامی معابر شمالی جنوبی پیرامون آن و فضای باز مقابل بازار در دسترس است.

به‌واسطه حاکمیت خیابان در حوزه عملکردی، نقش گذرها و فضاهای شهری در محدوده تاریخی تغییر کرده است. این موضوع سبب کاهش نقش بخش تاریخی در شهر کنونی خواهد شد. کمرنگ شدن فضاهای شهر تاریخی یک تهدید دیگر در صورت ادامه روند کنونی است. لذا این فضاها باید در حد امکان به نقش قدیمی خود بازگردند و یا با اعطای نقش جدید در جریان حیات شهر حضور داشته باشند.

در حوزه‌های محیط شهری و زیست‌محیطی توجه به مبلمان شهری و کنترل آب‌های جاری اهمیت پیدا می‌کند؛ زیرا این دو حوزه وضعیت مناسبی ندارند. موضوع حائز اهمیت دیگر در این بخش، انباشت نخاله‌های ساختمانی در زمین‌های خالی پیرامون خیابان است. یکی از مهم‌ترین این زمین‌های خالی، مقابل کاروانسرا قرار دارد و علاوه بر وضعیت بصری نامناسب، وضعیت بهداشتی نامناسبی را سبب شده است. باید توجه داشت که چنین وضعیتی در فضاهای مشابه در جدار اصلی خیابان و در جوار مهم‌ترین مجموعه تاریخی شهر یک نقطه‌ضعف برای خیابان از بعد منظر شهری محسوب می‌شود.

جدول ۳: ماتریس شناسایی و تفکیک SWOT در خیابان امام خمینی نراق

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
<p>۱. افزایش بیش از حد نقش دسترسی خیابان در آینده به واسطه بهبود وضعیت فضایی آن</p> <p>۲. کاهش نقش پیاده به واسطه افزایش نقش دسترسی خیابان</p>	<p>۱. افزایش نقش پیاده در خیابان</p> <p>۲. امکان افزایش ارتباط خیابان با بافت فیزیکی جنوب بازار</p> <p>۳. اتصال بلافاصله گذر بازار تاریخی به خیابان در دو انتهای شرقی و غربی</p> <p>۴. بهبود دسترسی به بخش‌های شمالی و باغ‌های پیرامون رودخانه</p>	<p>۱. از هم گسیختگی بافت فیزیکی شهر تاریخی در نتیجه ساخت خیابان</p> <p>۲. احداث خیابان شهید بهشتی با ابعاد نامناسب و ایجاد فضای شهری جدید در جدار خیابان</p> <p>۳. عدم مناسب‌سازی برای افراد کم‌توان جسمی</p>	<p>۱. قرارگیری خیابان در منتهی‌الیه شمالی شهر و حفظ یکپارچگی مجموعه بازار</p> <p>۲. دسترسی مستقیم به مجموعه تاریخی پیرامون خیابان</p> <p>۳. ارتباط بی‌واسطه باغ‌های شمالی با معابر در ضلع شمالی خیابان</p>
<p>۱. فرسودگی رو به رشد لایه تاریخی پیرامون خیابان شامل بازار و خانه‌های قدیمی</p> <p>۲. ادامه روند ساخت‌وساز با الگوی نامناسب با لایه تاریخی و تغییر ابعاد معابر و دسترسی‌های تاریخی پیرامون خیابان</p> <p>۳. ادامه روند ساخت‌وساز نامناسب با الگوی معابر و دسترسی‌های تاریخی</p>	<p>۱. نقش آفرینی خیابان در ایجاد ارتباط مجدد مجموعه بازار با باغ‌های شمالی</p> <p>۲. نقش آفرینی خیابان در بازیکارچه‌سازی شهر تاریخی</p>	<p>۱. قطع ارتباط مجموعه بازار با نیمه شمالی شهر و باغ‌های شمالی به واسطه خیابان</p> <p>۲. نامناسب بودن ساختار کالبدی فضایی ساختمان‌های تجاری مسکونی پیرامون خیابان</p> <p>۳. الگوی نامناسب بازسوی‌های واحدهای نوساز و نوساز فرسوده با الگوها و موتیف‌های معماری بومی نراق</p> <p>۴. کاهش ارتباط خیابان با معابر شمالی به واسطه کاهش نقش معابر در شهر و خانه‌های متروک پیرامون آن‌ها</p>	<p>۱. ارتباط فضایی مستقیم با راسته بازار از طریق خیابان</p> <p>۲. ارتباط فضایی گسترده با بازار از طریق فضای باز مقابل کاروانسرا</p>
<p>۱. تغییر نقش فضاهای شهر تاریخی به واسطه کارکرد فعلی خیابان</p> <p>۲. افزایش واحدهای تجاری پیرامون خیابان و کناره‌گیری بیش از پیش بازار از چرخه اقتصادی شهر</p>	<p>۱. امکان ایجاد محور تفریحی در امتداد خیابان با اتکا به ارتباط آن با باغ‌های شمالی و رودخانه از طریق معابر بلافاصله</p>	<p>۱. حاکمیت سواره</p> <p>۲. واحدهای تجاری ناکارآمد و تعطیل</p> <p>۳. نقش تجاری پررنگ خیابان نسبت به بازار تاریخی</p>	<p>۱. کاربری‌های موجود پیرامون خیابان</p> <p>۲. نقش فعلی خیابان به عنوان یک فضای شهری</p>
<p>۱. افزایش خدشه به منظر کوه ال در صورت ادامه روند ساخت‌وساز با الگوی جاری ساخت‌وساز</p> <p>۲. از بین رفتن باغ‌های مطبق به واسطه رشد ساخت‌وساز شهرک نراقی</p>	<p>۱. افزایش نقش باغ‌های شمالی در منظر خیابان به واسطه طراحی جدار خیابان و ارائه الگوی معماری متناسب با نراق تاریخی</p> <p>۲. افزایش نقش منظر کوهستان در فضای خیابان</p> <p>۳. بهبود وضع منظر خیابان از طریق بهبود منظر باغ‌های شمالی</p> <p>۴. بهبود طرح کاشت در امتداد خیابان</p> <p>۵. بهبود منظر خیابان از طریق نوسازی واحدهای مجاور خیابان در درازمدت</p> <p>۶. امکان بهره‌گیری از مناظر دوردست شمالی از طریق ایجاد نگاه فضایی چون فضای باز مقابل کاروانسرا شمس‌السلطنه</p>	<p>۱. انباشت نخاله در زمین‌های خالی پیرامون خیابان</p> <p>۲. عدم پیوستگی خطوط دید در امتداد خیابان</p> <p>۳. تابلوی تبلیغات واحدهای تجاری و ایجاد آشفته‌گی بصری در امتداد خیابان</p> <p>۴. الحاقات نامناسب از جمله عناصر گیاهی ناموزون و ناهماهنگ</p> <p>۵. عدم رعایت اصول ناسازی و ارتباط بصری بین نماها</p> <p>۶. عدم وجود حیات شبانه به دلیل نبود تأسیسات روشنایی و وجود فضاهای تاریک</p> <p>۷. عدم معرفی فضاهای و مکان‌های تاریخی</p>	<p>۱. دید به کوه ال در جانب شمالی خیابان</p> <p>۲. درخت‌های چنار در امتداد خیابان</p>

منظر شهری

کارکردی (کارکردها) فضایی - کالبدی

کارکردی (کارکردها) فضایی

منظر شهری

۵. ۲. ۳. سنجش SWOT در محدوده میدان

در انتهای غربی گذر بازار و در محل تقاطع گذر یادشده و خیابان، فضای بازی وجود دارد که نقش میدان در شهر جدید را بر عهده دارد و با نام میدان امام خمینی شناخته می‌شود. قبل از احداث خیابان، در انتهای گذر بازار و گذر عصارخانه، یک فضای باز وجود داشته است (تصویر ۷). پیرامون این فضای شهری، قبل از احداث خیابان، خانه خان نراق، مهمانخانه او، معبری به سمت باغ‌های شمالی، گذر عصارخانه و همچنین مهم‌ترین محور شهر تاریخی، یعنی گذر بازار وجود داشته است. با عبور خیابان از شمال این فضای باز، شکل این محدوده به یک بخش جانبی در جوار خیابان تقلیل یافته و از نقش آن به‌مثابه میدان قدیمی شهر کاسته شده است. با وجود تمام تغییرات ایجادشده، امکان بازنمایی خطوط قدیمی میدان در جهت افزایش اعتبار فرهنگی آن وجود دارد. در این صورت، میدان قابلیت نقش‌آفرینی به‌عنوان مهم‌ترین فضای شهری نراق را خواهد داشت. این در صورتی است که شهر امروزی متکی بر خیابان، چندان نمی‌تواند بر میدان‌های تاریخی و قدیمی درون محدوده تاریخی محلات بالا و پایین تکیه داشته باشد. به‌واسطه تخریب واحدهای معماری جدار شمالی، شکل میدان تغییر کرده و خطوط قدیمی شکل‌دهنده آن از بین رفته‌اند. از جمله نکات قوت این فضای باز که امروز عنوان میدان شهر را دارد، ارتباط بلافصل با دو گذر اصلی شهر و دسترسی مستقیم به مرکز محله پایین و یکی از مهم‌ترین مراکز اجتماعی نراق یعنی میدانچه نخل است. در ایام مذهبی و حرکت دسته‌های عزاداری و حرکت نخل در شهر، این فضای باز و گذر منتهی به آن از جانب میدان، نقش بسیار مهم خود را به نمایش می‌گذارند. چنین ویژگی‌هایی امکان افزایش نقش پیاده را در صورت بهبود جایگاه میدان فراهم خواهد کرد.

تصویر ۷: ناحیه میدان

جدول ۴: ماتریس شناسایی و تفکیک SWOT در میدان امام خمینی نراق

مقاوم	قوت	ضعف	فرصت	تهدید
کتابخانه (سازمان اسناد و کتابخانه ملی)	۱. ارتباط مستقیم با دو گذر تاریخی بااهمیت (گذر بازار، عصارخانه) ۲. دسترسی مستقیم به باغ‌های شمالی و رود از طریق کوچه مطهری در جدار شمالی میدان ۳. ارتباط مستقیم با خیابان به‌عنوان معبر اصلی شهر	۱. کاهش نقش میدان قدیمی در شهر به‌واسطه احداث خیابان ۲. عدم مناسب‌سازی برای کم‌توان‌های جسمی	۱. ساماندهی حرکت پیاده به‌سمت باغ‌ها در شمال ۲. دسترسی پیاده به مرکز محله پایین و میدانچه نخل در جنوب میدان	۱. کاهش نقش میدان در صورت افزایش نقش خیابان ۲. کاهش نقش میدان به‌واسطه احداث معابری چون خیابان شهید بهشتی در جهت ورود به بخش جنوبی شهر تاریخی
	۱. ایفای نقش شکل امروزی میدان به‌عنوان یک فضای گشوده شهری	۱. تغییر شکل میدان و حذف بخشی از خانه‌های تاریخی با احداث خیابان در ضلع شمالی آن ۲. تغییر شکل میدان در جدار جنوبی با تخریب دو واحد مسکونی قدیمی ۳. کاهش نقش میدان در شهر به‌واسطه عبور خیابان از ضلع شمالی آن ۴. عدم پیوستگی جداره‌ها ۵. وجود فضاهای سبز و آب‌نمای نامناسب در مرکز میدان ۶. ساخت عناصر نوساز ناهمخوان در جدار میدان ۷. آشفتگی جداره و نماها	۱. افزایش اعتبار فرهنگی از طریق بازنمایی خطوط میدان قدیم درب اداره ۲. قابلیت نقش آفرینی به‌عنوان مهم‌ترین فضای شهری نراق	۱. متروک ماندن خانه‌های تاریخی جدار شمالی میدان و خروج معابر رو به شمال از بستر شهر ۲. افزایش ارتفاع بناهای نوساز در آینده و تغییر شکل و فضای میدان
و اماکن تاریخی	۱. زنده‌بودن رفتارهای آیینی، اسطوره‌های و دینی به‌واسطه عبور دسته‌های عزاداری ۲. حضور قابل توجه اجتماع ساکنین پیرامون میدان	۱. تمرکز واحدهای تجاری ۲. مرکز اجتماع تاکسی‌ها و نظام حمل‌ونقل برون‌شهری در یک میدان تاریخی ۳. عدم عرضه مناسب و منسجم محصولات بومی	۱. افزایش حضور پیاده از طریق بهبود جایگاه میدان ۲. امکان افزایش حس مکان به‌واسطه افزایش کیفیت فضای میدان	۱. فراموشی میدان کهنه به‌واسطه جزیره‌های ساخته‌شده در میدان و پاک شدن ساختار فضای شهری قدیمی ۲. کاهش نقش کارکردی به‌واسطه تداوم وضعیت واحدهای متروک پیرامون خیابان
	۱. منظر کوه آل در ضلع شمالی ۲. دید به کوه‌های جنوبی در راستای گذر عصارخانه و معابر جنوبی ۳. کاهش تراکم واحدهای نوساز در این بخش	۱. وجود میلمان شهری نامناسب ۲. فضای سبز نامناسب میان میدان ۳. عدم انطباق میلمان و تأسیسات شهری با الگوهای بومی ۴. آلودگی بصری و نصب تابلوهای مزاحمه و تابلوی تبلیغاتی ۵. نبود زندگی شبانه و وجود فضاهای تاریک در شب	۱. افزایش هویت شهری به‌واسطه ایجاد سازگاری بصری ۲. امکان افزایش حس مکان به‌واسطه افزایش کیفیت فضای میدان	۱. وجود خانه‌های قدیمی متروک و مخروبه و خطر ایجاد واحدهای نوساز مرتفع ۲. آشفتگی جداره‌ها به‌واسطه نبود طرح طراحی شهری برای جدار میدان ۳. افزایش ارتفاع ساختمان‌های نوساز و از بین بردن منظر کوه‌ها و بازار تاریخی

نکته مثبت دیگر در مورد این فضا، ارتباط مستقیم آن با باغ‌های مطبق شمالی و رودخانه از طریق معبری قدیمی است که اکنون کوچه شهید مطهری نام دارد. بخش میانی این معبر سرپوشیده است و جزء معدود محورهای سرپوشیده باقی‌مانده در شهر است. در غرب این معبر، دو خانه قدیمی ارزشمند وجود دارد و در شرق آن یک زمین خالی قرار گرفته است که در واقع زمین حاصل از تخریب یک خانه تاریخی دیگر است. با متروک شدن خانه‌های پیرامون این معبر، رفت‌وآمد در آن بسیار محدود شده است و معبر در وضعیت فعلی نقش فعالی در شبکه معابر شهر ندارد. با وجود این، دسترسی مستقیم به آن از طریق میدان شهر میسر است و از طریق آن می‌توان به باغ‌های واقع در شمال خیابان و کرانه‌های رودخانه دسترسی پیدا کرد. این موضوع یک نقطه قوت برای این جداره شهری و معبر یادشده محسوب می‌شود. البته موارد ذکرشده با عنوان پتانسیل‌های میدان، به‌صورت بالقوه وجود دارند. هرچند در حال حاضر استفاده‌ای از آن‌ها در ساختار شهر و میدان نشده است. عدم توجه به ارتباط بین شهر و منظر طبیعی در شمال، سبب انزوای نیمه شمالی (بخش‌های تاریخی واقع در شمال خیابان) و معابر این بخش از شهر شده است.

در فضای باز کنونی مجاور خیابان که در حقیقت همان فضای شهری درب اداره قدیم و میدان جدید شهر است، فضای سبزی از طریق ساخت دو جزیره در میانه میدان ایجاد شده است. از جمله کارکردهای فعلی میدان، توقفگاه خودروهای عمومی متعلق به سیستم حمل‌ونقل درون‌شهری و برون‌شهری است. تأسیسات و تجهیزات مرکزی برق نیز در میانه این فضا قرار دارد و همچنین تابلوهای تبلیغاتی شهر نیز در آن نصب شده است. بدین‌صورت به‌نظر می‌رسد که ماهیت تاریخی میدان و ارتباطی که با گذرهای مهم تاریخی داشته به‌کلی نادیده گرفته شده است. گذر بازار در انتهای غربی خود به این میدان متصل می‌شود و در حال حاضر این اتصال وضعیت بسیار نامناسبی دارد. واحدهای تخریب‌شده در این بخش، شکل ارتباط میدان با گذر بازار را آشفته کرده‌اند.

۶. تدوین راهبردهای حفاظت بازار تاریخی و بافت پیرامون

طی پیمایش نواحی مطالعاتی شامل بازار، خیابان و میدان، با در نظر گرفتن معیارها و مؤلفه‌های محیطی سنجش، جداول SWOT (جداول ۲ تا ۴) تدوین شد. در ادامه و در این مرحله، راهبردهای حفاظت بازار تاریخی و بافت پیرامون آن، با روش به‌کارگیری و تقویت نقاط قوت، تأمین بستر تحقق فرصت‌ها، کاهش و جبران نقاط ضعف و پیشگیری از تهدیدها و با تکیه بر مفاد جداول SWOT تدوین می‌شود. به‌منظور تدوین این راهبردها، ماتریسی که حاصل تعامل دوبه‌دو میان عوامل چهارگانه قوت، ضعف، فرصت و تهدید (جدول ۵) است، تدوین و با در نظر گرفتن رابطه قوت - فرصت، قوت - تهدید، ضعف - فرصت و ضعف - تهدید، در هر محدوده مطالعاتی، راهبردهای حفاظت در چهار دسته پیشنهاد شده است. ماتریس یادشده امکان تدوین چهار انتخاب یا راهبرد متفاوت را فراهم می‌آورد.

جدول ۵: الگوی کلی جدول SWOT با چهار دسته راهبرد حاصل از آن (اقتباس از ندیمی ۱۳۸۰، ۱۳۳؛ گلکار ۱۳۸۴، ۵۰ و ۵۱)

عوامل درونی			
ضعف‌ها Weakness	قوت‌ها Strength		
راهبردهای انطباقی WO	راهبردهای تهاجمی SO	فرصت‌ها Opportunity	عوامل بیرونی
راهبردهای تدافعی WT	راهبردهای اقتضایی ST	تهدیدها Threat	

۶.۱. راهبردهای حفاظت در ناحیه بازار تاریخی

با توجه به اینکه مجموعه بازار شمس السلطنه تا پیش از احداث خیابان، هسته شهر تاریخی محسوب می‌شده است، یکی از اصلی‌ترین موضوعاتی است که در حفاظت شهر تاریخی باید به‌طور ویژه مورد توجه قرار گیرد. اهداف مورد نظر در حفاظت مجموعه تاریخی بازار ابعاد متفاوتی دارد و از خصوصیات معماری تا جایگاه آن در شهر را شامل می‌شود که به‌طور معمول حول محور تقویت گذر بازار قابل سازمان‌دهی هستند. در ادامه، مهم‌ترین راهبردهای حفاظت، با اتکا به مفاد جدول سنجش وضعیت بازار بررسی می‌شود.

۶.۱.۱. حفاظت از تمامیت کالبدی مجموعه

به‌منظور کاهش فرسودگی کالبدی و کارکردی مجموعه و جلوگیری از تخریب آن در آینده، حفاظت از تمامیت کالبدی بازار، یکی از راهبردهای مهم حفاظتی حوزه بازار است. واحدهای وابسته طی سال‌های گذشته متروک بوده و بر روند فرسایش کالبدی مجموعه افزوده است. الحاقات و مداخلاتی که کسبه بدون نظر کارشناسان فنی در حجره‌ها اعمال کرده‌اند و ادامه این روند، اصالت کالبدی بازار را تهدید کرده است. از سوی دیگر، تعطیلی کاروانسراها، رونق بازار را کاهش داده است و امکان خروج کامل کسبه از بازار وجود دارد؛ به‌طوری‌که رها کردن مجموعه بازار و ادامه وضعیت کنونی، در آینده تعطیلی کامل آن را سبب خواهد شد.

۶.۱.۲. احیای مجموعه‌های وابسته به بازار

متروک بودن مجموعه‌های وابسته به بازار یکی از دلایل تشدید افول بازار دانسته می‌شود. بر همین اساس، بازگرداندن این مجموعه‌ها به چرخه فعالیت‌های شهر از مهم‌ترین راه‌های حفاظت از میراث معماری و ارزش‌های تاریخی شهر محسوب می‌شود. فعالیت‌های پیشنهادی برای احیا باید متناسب با سازمان کالبدی فضایی بنا و در راستای معرفی ارزش‌های معماری، فرهنگی و منظر طبیعی ویژه بازار باشند؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود برنامه احیای بازار به دو دوره میان‌مدت و بلندمدت تقسیم شده و اهداف هر دوره زمانی، متناسب با شرایط شهر و جایگاه بازار تعریف شود تا اصلاح جایگاه بازار در شهر تاریخی به‌تدریج میسر شود و بازار بتواند نفوذ گذشته خود را در شهر بازیابد. در برنامه میان‌مدت باید بهبود جایگاه بازار در شهر و منطقه و از همه مهم‌تر در اذهان عمومی مدنظر قرار گیرد. انتظار می‌رود برنامه‌های احیا در این بازه زمانی به احصای بخشی از جایگاه بازار به‌عنوان هسته شهر تاریخی کمک کند. در بازه زمانی بلندمدت، رونق بازار و رشد فعالیت‌های تجاری و فرهنگی آن را با توجه به بستری که در میان‌مدت ایجاد شده می‌توان انتظار داشت. در مقیاسی دیگر، یعنی در ارتباط بازار با عناصر دیگر شهر، عبور خیابان از شمال بارانداز شمس‌السلطنه به شکل‌گیری فضای گشوده‌ای در نقطه تلاقی خیابان و بازار ایجاد کرده که می‌توان آن را فرصتی برای تعریف یک فضای شهری جدید تلقی کرد. ساماندهی این ارتباط یکی از ملزومات این راهبرد است که باید در جهت احیای مجموعه بازار و ساماندهی فضای پیرامون آن در نظر گرفته شود.

۶.۱.۳. ایجاد مرکزیت تجاری شهر در بازار

تضعیف هسته تجاری از جمله مسائل نراق است که به تغییر جایگاه شهر تاریخی منجر شده است. در عین حال، بازگشت به نقش منطقه‌ای بازار تاریخی نراق همانند گذشته امکان‌پذیر نیست. هرچند بازگشت رونق اقتصادی به آن برای ادامه حیات و خروج آن از انزوا با اتکا به ارزش‌های معماری مجموعه بازار ضروری است. پیشنهاد می‌شود از طریق اعطای نقش‌های غیرتجاری به محدوده‌های تجاری خارج از بازار و یا دست‌کم جلوگیری از توسعه فعالیت‌های تجاری در آن‌ها، اهداف اقتصادی بازار پی‌ریزی شود. سازوکار چنین مداخله‌ای بر توسعه مزیت‌های مجموعه بازار در جهت ایجاد یک بازار گردشگری تعریف شده است. این نوع رویکرد در برنامه‌ریزی، هم گردشگران را درگیر مهم‌ترین بخش شهر تاریخی کرده و هم تولیدکنندگان محلی را از درآمدهای حاصل از گردشگری برخوردار خواهد کرد. بازگشت مرکز تجاری شهر به بازار طبق یک برنامه‌ریزی میان‌مدت و با ایجاد بستر مناسب میسر خواهد شد.

۶.۱.۴. بازتعریف ارتباط بین بازار و خیابان

احداث خیابان، مجموعه بازار و بخش جنوبی شهر را از انتهای شمالی و رودخانه و زیست‌بوم مرتبط با آن جدا کرده

است؛ به طوری که بخشی از استحکامات شهر و یا حصار مرتبط با بازار نیز در سوی شمالی خیابان قرار گرفته است. در چنین شرایطی، پاره کوچک‌تر منزوی شده و راه افول را سریع‌تر از پاره جنوبی شهر طی کرده است. بدین ترتیب نه تنها بخش‌های مسکونی واقع در شمال خیابان، بلکه کل رودخانه و عناصر وابسته به آن هم از دسترسی سازگار با ساخت ارگانیک شهر خارج شده و راه انزوا را پیش گرفته‌اند.

به منظور ترمیم گسیختگی میان بازار و بستر طبیعی واقع در شمال شهر و سازمان‌دهی ارتباط راسته و گذر بازار با خیابان، راهبرد بازتعریف ارتباط بازار و خیابان و تعریف مجدد جایگاه خیابان نسبت به بازار در حوزه راهبردهای حفاظتی ناحیه بازار تعریف شده است. بازار به واسطه گشایشی که از طریق بارانداز شمس‌السلطنه در جوار خیابان ایجاد شده است، امکان تعریف ارتباطی نو با خیابان را بازمی‌یابد؛ هرچند این ارتباط نباید به پهنه یادشده محدود شود و دست‌کم دو پهنه دیگر در منتهی‌الیه شرقی و غربی گذر بازار نیز می‌توانند به تقویت ارتباط مورد نظر کمک کنند.

۶.۱.۵. ساماندهی منظر باغ‌های شمالی از طریق بهبود وضعیت پوشش گیاهی

احیای باغ‌های مطابق کرانه‌های رودخانه می‌تواند به کاهش اثرات گسست شهر و بازار با بخش‌های واقع در شمال خیابان کمک کند. موضوع با تأکید بر تعریف یک فضای شهری جدید در مقابل بازار و همچنین تأکید بر منظر کوه آل و باغ‌های حاشیه رودخانه امکان‌پذیر است. ساماندهی منظر این باغ‌ها از طریق بهبود وضعیت پوشش گیاهی آن‌ها، بخشی از راهبرد حفاظت در ناحیه بازار خواهد بود. احیای این باغ‌ها به مطالعات و اقدامات لازم در جهت تأمین آب مورد نیاز و بازکاشت درخت‌هایی از نوع درخت‌های موجود یا گونه‌های مناسب و همساز با شرایط جدید وابسته است.

جدول ۶: ماتریس شناخت راهبردهای ویژه حفاظت در ناحیه بازار تاریخی

عوامل درونی			
ضعف‌ها	قوت‌ها	فرصت‌ها	تهدیدها
- بازتعریف ارتباط بین بازار و خیابان - ساماندهی منظر باغ‌های شمالی از طریق بهبود وضعیت پوشش گیاهی	احیای مجموعه‌های وابسته به بازار		
حفاظت از تمامیت کالبدی مجموعه	ایجاد مرکزیت تجاری شهر در بازار		

روشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۶.۲. راهبردهای حفاظت در ناحیه خیابان امام خمینی

ساخت خیابان و برهم‌خوردن یکپارچگی شهر انزوای بخش واقع در شمال خیابان را در پی داشته و این مسئله به کاسته شدن از تعداد ساکنان و افزایش خانه‌های متروکی منجر شده که برخی از آن‌ها ارزشمند بوده‌اند. با توجه به این گسست کالبدی، رویکرد حفاظت در این ناحیه، معطوف به تعریف مجدد جایگاه خیابان در شهر تاریخی بوده است؛ جایگاهی را که به بازیکپارچه‌سازی شهر کمک کرده و بخش‌های در حاشیه قرار گرفته، از انزوا خارج سازد. در ادامه، مهم‌ترین راهبردهای حفاظت با اتکا به مفاد جدول سنجش وضعیت خیابان بررسی می‌شوند.

۶.۲.۱. بازیکپارچه سازی شهر تاریخی با اتکا به خیابان

مفهوم یکپارچگی در شهرها و مجموعه‌های تاریخی اهمیت زیادی دارد و نراق از جمله شهرهایی است که از بین رفتن پیوستگی شهر، به سازمان کالبدی فضایی و ساخت ارتباطی آن خدشه وارد کرده است. بر اساس بررسی وضعیت موجود و جداول سنجش وضعیت، بخش وسیعی از گسیختگی میان اجزا و عناصر شهر تاریخی که از عوامل آسیب‌رسان به هویت شهر نیز محسوب می‌شوند، به واسطه خیابان نمود یافته است. خیابان به‌عنوان یک محور ارتباطی جدید، از مهم‌ترین عناصر شهر امروزی است که نسبتی وسیع با شهر تاریخی نیز پیدا کرده است. برای کاهش گسست شهر تاریخی و کاستن از عوارض جدایی بخش شمالی شهر از شهر تاریخی و قطع ارتباط بازار با رودخانه، تعریف

ارتباط مجدد بازار با بخش شمالی شهر مدنظر قرار گرفته و طرح بازیکپارچه‌سازی شهر تاریخی با اتکا به توان بالقوه خیابان تدوین شده است. در این راستا بهره‌مندی از فرصت‌های پیش روی خیابان و همچنین ایجاد بستری مناسب برای افزایش نقش پیاده در کنار بهبود دسترسی به بخش شمالی شهر و باغ‌های محدوده یادشده مورد توجه قرار گرفته است. بر این اساس، بخش مهمی از راهبردهای حفاظتی شهر باید با هدف بهبود وضعیت محیطی و همچنین تعریف ارتباط مناسب میان خیابان، شهر تاریخی و بازار به مداخله در خیابان معطوف شود. بر اساس این راهبرد انتظار می‌رود که با توجه به موقعیت ویژه خیابان و نسبتی که با بازار، باغ‌ها و معابر تاریخی دارد، مداخله بتواند بهره‌گیری از توان بالقوه بخش‌های وسیعی از شهر را میسر کند.

۲.۲.۶. کاهش نقش تجاری و ارتباطی خیابان

یکی از راهبردهای نیل به هدف بازیکپارچه‌سازی شهر تاریخی، کاهش اثرگذاری واحدهای تجاری پیرامون خیابان بر انزوای بازار و پیشگیری از تضعیف کارکردی و در پی آن فرسایش کالبدی بازار و به‌عبارت دیگر، کاهش نقش تجاری و ارتباطی کلان خیابان است. به این منظور، لازم است نقش تجاری خیابان دست‌کم در محدوده تاریخی نراق توسعه نیابد و با ایجاد مزیت‌های گوناگون، فعالیت‌های تجاری همساز به مجموعه تاریخی بازار منتقل شوند. همچنین لازم است نقش ارتباطی خیابان آنجا که با تأکید بر رفت‌وآمد سواره شکل می‌گیرد، کم‌رنگ شود. ایجاد شرایطی برای سوق دادن خودروهای عبوری و سنگین به راه کمربندی در جنوب شهر و نیز گسترش مسیرهای پیاده‌مجاور خیابان از جمله راه‌کارهای مورد نظر است. موضوعات ثانوی چون کاهش و یا عدم توقف خودروها در محدوده خیابان در مجاورت بازار نیز می‌تواند در اصلاح چهره خیابان و جایگاه آن تأثیر مثبت داشته باشد.

۳.۲.۶. اعطای نقش تفریحی به خیابان

ایجاد یک محور طبیعی در متن شهر، راهکاری برای تعریف جایگاه جدید خیابان در راستای کاهش گسست شهر تاریخی است. خیابان که نقشی وسیع در تغییر ساخت فضایی شهر داشته و محور طویل آن به مرکزی خطی برای شهر تبدیل شده است، نباید نادیده گرفته شود؛ برعکس، باید به‌عنوان بخشی از سیر تحول شهر ارزیابی شده و نقشی مناسب برای آن در نظر گرفته شود. دست‌کم در پهنه‌ای از خیابان که در جوار قلب تاریخی شهر قرار دارد، این نقش باید در خدمت معرفی ارزش‌ها و اعتبار فرهنگی نراق تعریف شود. لذا به‌منظور بهره‌گیری از فرصت ارتباط مستقیم شهر با باغ‌ها و محوره‌های طبیعی، وظیفه اصلی بخشی از خیابان (بین میدان امام خمینی تا خیابان شهید بهشتی) می‌بایست در قالب محوری تفریحی و با هدف دسترسی به کل شهر تاریخی و در قالب اقدامات گردشگری اصلاح شود. مقصود از این راهبرد، تقلیل محیط خیابان به ابزاری نمایشی نیست، بلکه توجه به روح واقعی خیابان و زندگی شهروندان در مرکز توجه قرار دارد. بر این اساس، کاهش نقش سواره و تأکید و تقویت نقش پیاده در طول خیابان با اتکا به ارزش‌های تاریخی در جنوب و داشته‌های طبیعی شهر در شمال آن، می‌تواند بستر مناسبی برای تحقق این راهبرد باشد.

۴.۲.۶. تعریف محورهای گردشگری تاریخی و طبیعی

مناظر طبیعی واقع در شمال خیابان و باغ‌های مطبق حاشیه رودخانه، از ارزش‌های نادیده گرفته‌شده نراق هستند. همچنین در کرانه‌های جنوبی شهر، باغ‌هایی وجود دارند که شرایط بهتری از نظر رونق کشاورزی سنتی و برداشت محصول نسبت به باغ‌های حاشیه رودخانه دارند. این بخش‌ها از گذشته تا به حال با اقتصاد شهر ارتباط دارند، بخش مهمی از هویت شهر محسوب می‌شوند و حفظ آن‌ها به اعتبار فرهنگی شهر می‌افزاید؛ لذا به‌موازات محورهای گردشگری تاریخی، تعریف محورهای گردشگری طبیعی در دو سوی شمالی و جنوبی به‌عنوان یکی دیگر از راهبردهای حفاظتی بازار و شهر تاریخی در نظر گرفته شده است. در عین حال باید توجه داشت که این باغ‌ها دارای ارزش‌های تاریخی بوده و نشان می‌دهند که نراق چطور از گذشته به‌واسطه قرارگیری در بستری برخوردار از طبیعتی ویژه شکل گرفته و توسعه یافته است.

با توجه به ارتباط مستقیم محورهای طبیعت‌گردی و گردشگری و خیابان با یکدیگر، این محورها باید در راستای

تقویت راهبردهای دیگری که برای خیابان تدوین شده، تعریف شوند و خیابان نیز باید دسترسی به این محدوده‌ها را فراهم کند. به‌طور خاص، محدوده‌های حاشیه رودخانه می‌تواند از طریق معابر عمود بر خیابان که به‌سوی رودخانه امتداد دارند، در دسترس قرار بگیرند. لذا توجه به این معابر در طرح حفاظت شهر و محدوده خیابان از اهمیت برخوردار است. در همین راستا و با توجه به زوال بخش‌های وسیعی از باغ‌های شمالی که ناشی از تغییر مسیر آب است، احیای باغ‌های شمالی و بهبود طرح کاشت درختان آن، موضوع دیگری است که برای تحقق راهبرد مورد نظر، باید مورد توجه قرار گیرد. لذا لازم است کاشت درختانی که مصرف آب کمتری دارند، مدنظر قرار بگیرند. همچنین در احیای این باغ‌ها لازم است بافت فیزیکی، شکل کلی و ترکیب آن‌ها با یکدیگر و با محیط پیرامون رودخانه، به‌خوبی حفاظت شود و تغییر نکند؛ به‌طور خاص لازم و ضروری است که تخت‌های تقسیم‌کننده سطوح باغ‌ها و تراس‌ها و دیواره‌های سنگ‌چین به‌طور کامل و به‌عنوان بخشی از ارزش‌های شهری نراق حفاظت شوند. با توجه به متروک بودن برخی از این باغ‌ها، تملیک و عمومی کردن آن‌ها به‌عنوان یک پارک طبیعی می‌تواند به حفظ و بهره‌گیری از آن‌ها با یک خط‌مشی مبتنی بر توسعه پایدار کمک کند.

۶.۲.۵. تقویت کاربری مسکونی و اقامتی

علاوه بر نبود رونق در فعالیت‌های تجاری شهر، مسئله‌ای که انزوای شهر تاریخی را تشدید می‌کند، نبود سکونت و عدم رغبت اهالی به سکونت در محله‌های تاریخی است. یکی از دلایل آن، فرسودگی و مناسب نبودن خانه‌ها برای زیستن است. به‌منظور پیشگیری از رشد واحدهای متروکه و کاهش جمعیت در محله‌های تاریخی و بازگشت خانه‌های تاریخی به چرخه حیات شهری، تقویت کاربری مسکونی و ایجاد بستر مناسب برای بازگشت اهالی بومی به بخش تاریخی باید مورد توجه قرار گیرد. بسیاری از خانه‌های محدوده تاریخی از نظر معماری شرایط خوبی دارند و با تعریف برنامه‌هایی از جمله بهسازی، نوسازی، تعمیر و توان‌بخشی، می‌توانند نقش خود را در شهر بازستانند و سکونت در این ناحیه تقویت خواهد شد. علاوه بر بهبود وضعیت کارکردی واحدهای معماری بومی و گذرها و معابر پیرامون خیابان، بازگشت سکونت به خانه‌ها سبب حفاظت کالبدی آن و تضمین پایداری و افزایش طول عمر خانه‌ها نیز خواهد شد.

۶.۲.۶. بهسازی مسیر پیاده

نظر به لزوم توجه به خیابان به‌عنوان یک مسیر گردشگری و تفریحی، همچنین تأکید بر مسیر و جایگاه حرکت پیاده و کاهش نقش سواره، بهسازی محور یادشده با محوریت طراحی پیاده‌راه‌های آن از راهبردهای برنامه حفاظت محسوب می‌شود. برای تحقق کامل این راهبرد، سه سطح شامل مسیر پیاده خیابان، معابر و کوچه‌ها مدنظر هستند که لازم است در هماهنگی با یکدیگر و در راستای ایجاد بستر مناسب تحقق سایر اهداف و راهبردهای حفاظتی بهسازی شوند.

۶.۲.۷. تسهیل دسترسی به باغ‌های شمالی و بهسازی معابر

حرکت در راه ارتباطی به‌سوی باغ‌های شمالی از طریق سه معبر شمالی جنوبی، به‌دلیل شیب تند و کف‌سازی نامناسب مشکل است. لذا به‌منظور تقویت ارتباط خیابان با باغ‌های شمالی و توسعه شبکه پیاده به‌سمت شمال و در راستای تقویت زیرساخت‌ها برای تحقق بازیکپارچه‌سازی شهر تاریخی، راهبرد تسهیل دسترسی به باغ‌های شمالی و بهسازی معابر پیشنهاد می‌شود.

هدف برنامه حفاظت شهری در مواجهه با این باغ‌ها، حفاظت و ساماندهی بافت فیزیکی آن‌ها و ایجاد زمینه‌های توسعه گردشگری در آن محدوده است؛ اما گفتنی است که هدف مهم‌تر، ایجاد زمینه‌ای برای افزایش اعتبار فرهنگی شهر و ادراک آن نزد اهالی و گردشگران است؛ به‌طوری‌که فهم بهتری از شهر نیز ایجاد شود.

جدول ۷: ماتریس شناخت راهبردهای ویژه حفاظت در ناحیه خیابان امام خمینی

عوامل درونی			
ضعف‌ها	قوت‌ها		
- تعریف محورهای گردشگری تاریخی و طبیعی - بازیکپارچه‌سازی شهر تاریخی با اتکا به خیابان - بهسازی مسیر پیاده	- اعطای نقش تفریحی به خیابان - تسهیل دسترسی به باغ‌های شمالی و کوچه‌باغ‌های جنوبی و بهسازی معابر	فرصت‌ها	۳.۶.۱
کاهش نقش تجاری و ارتباطی خیابان	تقویت کاربری مسکونی و اقامتی	تهدیدها	۳.۶.۲

۳.۶.۳. راهبردهای حفاظت در ناحیه میدان امام خمینی

فضای باز واقع در انتهای غربی گذر بازار (میدان امام خمینی) فضای شهری مهمی در نراق تاریخی بوده که از دهه ۱۳۵۰ و به‌واسطه تغییرات رخ داده در ساخت شهر، همانند احداث خیابان، به تنها میدان شهر تبدیل شده است. ارتباط این میدان با بازار، محله‌های تاریخی و همچنین خیابان، یادآور اهمیت آن برای مداخلات در جهت بهبود شرایط محدوده تاریخی است. در ادامه، مهم‌ترین راهبردهای حفاظت با اتکا به مفاد جدول سنجش وضعیت میدان بررسی می‌شود.

۳.۶.۱. افزایش اعتبار فرهنگی میدان

میدان امام خمینی با عبور خیابان از ضلع شمالی یک فضای باز قدیمی‌تر ایجاد شده است و نقش جدید آن در شهر متناسب با نقش تاریخی آن نیست. به‌منظور افزایش نقش میدان قدیمی در شهر و ساماندهی بصری آن و همچنین بهره‌گیری از امکان بازگرداندن کارکردهای قدیمی و متناسب با هویت میدان در این فضای شهری، افزایش اعتبار فرهنگی میدان یک راهبرد مهم در راستای بهبود جایگاه شهر تاریخی خواهد بود. سطح فعلی میدان، بزرگ‌تر از میدان قدیمی است و این موضوع فرصت بازیابی و بازنمایی میدان قدیمی را ایجاد می‌کند که علاوه بر ساماندهی وضعیت فعلی، افزایش هویت شهری فضا را نیز به دنبال خواهد داشت.

۳.۶.۲. ارتقای جایگاه اجتماعی میدان

در حال حاضر بیشتر کاربری‌های رایج در میدان، خدماتی است و حاشیه آن به محل توقف اتومبیل تبدیل شده است؛ بنابراین کارکرد و روح حاکم بر میدان، در تضاد و یا ناهماهنگی با کارکرد و جایگاه تاریخی آن است. به‌منظور افزایش نقش میدان در خاطره جمعی و جلوگیری از محو تدریجی میدان قدیمی و ساماندهی مراسم و اجتماعات مذهبی سالانه، راهبرد ارتقای جایگاه اجتماعی میدان امام خمینی پیشنهاد می‌شود. ارتقای جایگاه میدان از طریق تأکید بر حضور پیاده و اجتماعات مردمی در ایام ویژه مذهبی و حتی تعریف مراسم جدید در ارتباط با صنایع دستی و تولیدات بومی شهر میسر خواهد بود.

۳.۶.۳. ساماندهی بصری میدان

عدم پیوستگی در نمای میدان و تضعیف منظر کوه آل به‌واسطه ارتفاع نامناسب خانه‌ها و آشفته‌گی بصری ناشی از واحدهای تجاری از جمله مواردی است که بر کاهش کیفیت میدان مؤثر بوده است. به‌منظور کاهش عوامل مؤثر بر آشفته‌گی بصری جدار و سطح میدان و بهبود حرکت اجتماعات مردمی در ایام ویژه مذهبی و همچنین پیشگیری از حذف تدریجی نشانه‌ها و موتیف‌های معماری اصیل پیرامون میدان، ساماندهی بصری میدان با هدف پاک‌سازی عناصر مزاحم و طراحی جداره‌ها توأم با حفظ لایه‌های تاریخی ارزشمند پیشنهاد می‌شود. طراحی جداره شامل مواردی از جمله ارائه الگوی بازشوها، ورودی‌ها، سکوهای پیرنشین، تعیین مصالح نما متناسب با لایه تاریخی و ایوان‌ها و تراس‌هایی می‌شود که بخشی از الگوی معماری بومی نراق محسوب می‌شوند و در عین حال در واحدهای نوساز

نادیده گرفته شده‌اند. همچنین حذف مبلمان شهری و پوشش گیاهی جدید کاشته شده در میدان، به منظور بازگشت سازمان کالبدی و فضایی آن به وضعیت اصیل گذشته مدنظر خواهد بود.

۶.۳.۴. تقویت ارتباط میدان با بازار

شکل فضای شهری میدان در بخش منتهی به گذر بازار، نسبت به وضعیت گذشته آن تغییر کرده است. در نتیجه این تغییرات، واحدهای تجاری این محور بسیار محدود هستند و لذا از توان کافی برای ارتباط دادن دو فضای مهم بازار و میدان برخوردار نیستند. در عین حال نزدیکی میدان به بازار و محور کوتاهی که بین آن‌ها قرار گرفته، فرصت مناسبی برای تقویت بازار تاریخی و تحقق راهبردهای تدوین شده در حوزه بازار را فراهم می‌کند. از این رو به منظور رونق مجدد نیمه غربی گذر بازار و هدایت واحدهای تجاری به سمت بازار تاریخی و همچنین کاهش نقش تجاری میدان و ساماندهی واحدهای مخروبه در مفصل ارتباطی میدان و گذر بازار، راهبرد بازتعریف و تقویت ارتباط میدان با بازار ارائه می‌شود.

۶.۳.۵. اتصال و تقویت رابطه میدان امام با میدانچه‌های تاریخی داخل بافت

به منظور تقویت نقش شهری و بهره‌گیری از جایگاه اجتماعی میدانچه کهنه و فضاهای باز مقابل مرتبط با عصارخانه و نخل، اتصال و تقویت رابطه میدان جدید با میدانچه کهنه از طریق گذر عصارخانه در راهبردهای حفاظتی ناحیه میدان ارائه شده است. تعریف میدان کنونی در شهر به گونه‌ای است که ردی از هویت این فضای کهن قابل فهم نیست؛ به نحوی که اتصال و پیوند آن با محله‌ها و از جمله میدانچه‌های واقع در جنوب میدان نیز کیفیت مناسب ندارد. هرچند حذف کارگاه‌های قدیمی واقع در میدانچه عصارخانه و قطع ارتباط آن با بازار از طریق میدان بر کاهش نقش شهری آن تأثیرگذار بوده است، استقرار نخل کهن در میدانچه کهنه نخل واقع در انتهای گذر عصارخانه و انتقال آن از طریق این گذر به میدان و شروع حرکت نخل در شهر، امکان بهبود و تقویت ارتباط میدان با میدانچه کهنه را فراهم می‌کند.

جدول ۸: ماتریس شناخت راهبردهای ویژه حفاظت در ناحیه میدان امام خمینی

عوامل درونی		قوت‌ها	
ضعف‌ها	فرصت‌ها	تهدیدها	قوت‌ها
- افزایش اعتبار فرهنگی میدان - تقویت ارتباط میدان با بازار	اتصال و تقویت رابطه میدان جدید با میدانچه کهنه	تهدیدها	فرصت‌ها
ساماندهی بصری میدان	ارتقای جایگاه اجتماعی میدان		

نتیجه

هدف این مقاله تعریف و تبیین چارچوب و راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی نراق بود. برای دستیابی به این هدف و از آنجا که خصوصیات مهم این ساختار مهم شهری، زاده جایگاه آن در شهر تاریخی است، مطالعه و شناخت بازار و بستر تاریخی و شهری آن صورت گرفت. بررسی‌ها نشان می‌دهد که توسعه نراق در طول سده‌ها باعث شده تا شهر اولیه در جوار مرکز محله پایین به شهری با اقتصاد منطقه‌ای و دارای بازار تغییر یابد. در پی این تغییر، بازار جایگاهی مهمی در شهر یافته و به مرکز اقتصادی آن تبدیل شده است. با وجود این و به‌رغم رکود بازار از اوایل سده حاضر، ساخت خیابان در نیمه اول دهه ۱۳۵۰ الگوی تاریخی شهر را تغییر داده و شهر محوری متکی بر خیابان جای شهر سنتی مبتنی بر بازار را گرفته است. تنها دو دهه پس از این تغییر مهم، توسعه شهر به سوی کرانه‌های شمالی رودخانه و ساخت شهرک جدید باعث شد تا شهر سنتی که اخیراً شکلی محوری یافته بود به شهری دوپاره با دو هسته سکونت‌ی نو و کهن تبدیل شود که مرکزیت آن بر عهده خیابان گذاشته شده بود؛ درحالی که خیابان یادشده با هیچ‌کدام از دو هسته مذکور ترکیبی مناسب و تعریف‌شده نداشت.

تعریف هر گونه راهبرد برای حفاظت از بازاری که چنین آسیب دیده، نیازمند تدوین یک مبانی نظری مشخص است. لذا در این مقاله با اتکا به دو سند منشور حفاظت از شهرها و محدوده‌های شهری تاریخی و قطعنامه سمپوزیوم حفاظت از شهرهای کوچک تاریخی، مبانی نظری و مؤلفه‌های سنجش و ارزیابی تدوین شدند. بنا بر دو سند یادشده، بازار و بستر شهری آن باید دست‌کم بر اساس چهار مؤلفه دسترسی یا ساختار ارتباطی، کالبدی فضایی، کارکردی و منظر شهری مطالعه و ارزیابی شود. علاوه بر این، مطالعه ساخت شهری نراق و عناصر مرتبط با بازار و همچنین مبانی نظری مقاله نشان داد که علاوه بر بازار، دو عنصر تأثیرگذار خیابان و میدان که نسبت نزدیکی با بازار دارند نیز باید در جهت تدوین راهبردهای حفاظت از بازار مطالعه و ارزیابی شوند. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که ارتقای بازار نیازمند راهبردهایی همچون احیای مجموعه‌های آن، تعریف و تقویت مرکزیت تجاری، بازتعریف ارتباط میان بازار و خیابان، بهره‌گیری مجدد یا بازتعریف نقش منظر شمالی در مجموعه و همچنین حفاظت از تمامیت کالبدی بازار است. علاوه بر این لازم است که راهبردهای دیگری برای خیابان و میدان در جهت تعریف ارتباط مناسب آن‌ها با بازار تعریف شود. در این زمینه لازم است که اعطای نقش تفریحی به خیابان و کاستن از نقش تجاری آن، دست‌کم در محدوده بلافاصله بازار مدنظر قرار گیرد، کاربری‌های مسکونی و اقامتی مرتبط با خیابان تقویت شوند و جایگاه خیابان به عنوان راه دسترسی به محدوده‌های منزوی در بخش تاریخی و محدوده شمال خیابان تقویت شود. همچنین اتصال و تقویت رابطه میان میدان و بازار و ارتقای این فضای شهری از نظر اجتماعی و فرهنگی از طریق بازتعریف نقش شهری، ساماندهی بصری و هدایت ساخت‌وسازهای آتی، موضوعاتی ضروری است.

پی‌نوشت‌ها

۱. برای اطلاعات بیشتر نک: مهندسان مشاور هفت شهر آریا، «طرح جامع نراق».
۲. برای اطلاعات بیشتر نک: مهندسان مشاور آمود، «طرح جامع ویژه نراق».
۳. برای اطلاعات بیشتر نک: سید مهدی مجابی، «طرح راهبردی بافت تاریخی نراق».
۴. علاوه بر این در یک پایان‌نامه کارشناسی ارشد مرمت نیز بازار نراق دستمایه قرار گرفته و در آن نقشه‌ای ابتدایی از بازار تهیه و ارائه شده است (نک: گرکانی دشته ۱۳۹۳).
۵. نک: پرونده ثبت مسجد امام حسن (ع)، مرکز اسناد میراث فرهنگی
۶. نک: پرونده ثبت مسجد و بازار تاریخی نراق (امامیان ۱۳۶۲).
۷. نک: فضلی ۱۳۸۹.

مطالعات معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۱۴ - پاییز و زمستان ۹۷

۷۵

8. The Resolutions of Bruges: Principles Governing the Rehabilitation of Historic Towns; Submitted to the International Symposium on the 'Conservation of Historic Towns' Bruges, 12-15 May 1975.
9. Resolution of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly (1975).
10. Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly (1975).
11. The Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas, by the General Conference of UNESCO (19th Session), Nairobi (1976).
12. Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington, 1987).
13. Qualities
14. Character
15. The Formal Appearance
16. Surrounding Setting

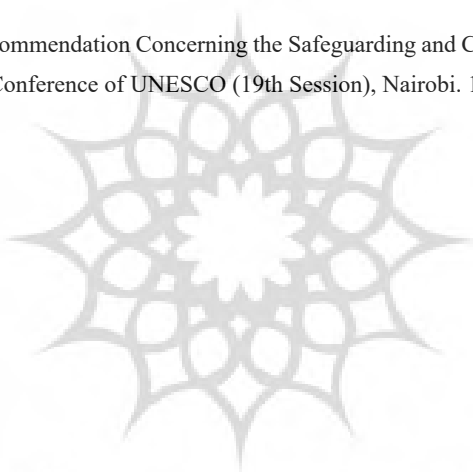

۱۷. همچنین نک: پژوهش‌های بنیادی دفتر فنی سازمان میراث‌فرهنگی، دفتر هشتم.
18. Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly (1975).
19. Resolution of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly (1975).
- همچنین نک: پژوهش‌های بنیادی دفتر فنی سازمان میراث‌فرهنگی، دفتر هشتم.
۲۰. همچنین نک: پژوهش‌های بنیادی دفتر فنی سازمان میراث‌فرهنگی، دفتر هشتم.
۲۱. به‌منظور دریافت تعریف هر یک از مفاهیم ضعف، قوت، فرصت و تهدید، نک: پیرس و رابینسون ۱۹۸۸، ۳۰۸-۳۰۷؛ و به‌منظور دریافت تعریف مناسب‌سازی‌شده این مفاهیم برای کاربرد در شهر و طراحی شهری، نک: گلکار ۱۳۸۴، ۵۹.

منابع

- ابوتی، رضا، عبدالله جبل‌عاملی، و علیرضا کیانی. ۱۳۹۴. اهمیت پیوستگی مناظر تاریخی ابزارهای نوین حفاظتی نمونه موردی شهر کهن اصفهان. مرمت و معماری ایران ۵ (۹): ۵۹-۷۰.
- اکرمی، غلامرضا، و علیرضا قاضی‌مقدم. ۱۳۸۸. ضرورت پرداختن به مقوله فرهنگ در آسیب‌شناسی بازارهای تاریخی، نمونه موردی: بازار میدان گرگان. آبادی ۱۹ (۶۴): ۳۲-۳۷.
- امامیان، ناصرالدین. ۱۳۶۲. گزارش ضمیمه پرونده ثبت بازار نراق.
- ایزدی، محمدسعید. ۱۳۸۰. بررسی تجارب مرمت شهری در ایران با تأکید بر تحولات دو دهه اخیر. هفت‌شهر ۱ (۳): ۳۲-۴۲.
- پیرس، جان، ریچارد رابینسون. ۱۹۸۸. برنامه‌ریزی و مدیریت استراتژیک. ترجمه سهراب خلیلی. ۱۳۹۲. تهران: یادواره کتاب.
- جوادی، غلامرضا. ۱۳۷۷. دلچان در آیینة تاریخ. مشهد: آستان قدس رضوی.
- حناچی، پیروز. داراب دبیبا، و محمدجواد مهدوی‌نژاد. ۱۳۸۶. حفاظت و توسعه در ایران، تجزیه و تحلیل تجارب مرمت در بافت‌های بارز شهرهای تاریخی ایران. هنرهای زیبا، معماری و شهرسازی، ش. ۳۲: ۵۱-۶۰.
- خسروی، محمدرضا. ۱۳۷۵. نراق در آیینة تاریخ. تهران: مؤسسه فرهنگی آفرینه.
- سازمان میراث‌فرهنگی. ۱۳۷۹. پژوهش‌های بنیادی دفتر فنی سازمان میراث‌فرهنگی، دفتر هشتم: معیارهای طراحی در بناها، مجموعه‌ها، محوطه‌ها و شهرهای تاریخی. تهران: سازمان میراث‌فرهنگی کشور.
- شیروانی، زین‌العابدین بن اسکندر. بی‌تا. بستان‌السیاحه. تهران: نسخه خطی (کتابخانه سنایی).
- صفامنش، کامران، و علی سنجابی. ۱۳۸۰. فرایند طراحی شهری در برنامه‌ریزی، طراحی و تحقق طرح (طرح بهسازی و ساماندهی ۴/۷ هکتار از اراضی شرق بازار ارومیه. هفت‌شهر ۲ (۴): ۶۰-۶۷.
- صفری، حسین. ۱۳۴۲. تاریخ و فرهنگ دلچان. تهران: بلخ.
- قمی، حسن بن محمد بن حسن. ۱۳۶۱. تاریخ قم. ترجمه عبدالملک قمی. تصحیح سید جلال‌الدین تهرانی. تهران: توس.
- کریمیان، حسن، و محمدجعفر حاتمیان. ۱۳۹۴. نقش وقف در حفاظت از بناهای تاریخی و بافت کهن‌شهرها (نمونه موردی: بافت تاریخی تهران). وقف میراث‌جاویدان، ش. ۹۰: ۲۱-۴۰.
- کلانتر ضرابی، حسین. ۱۳۷۸. تاریخ کاشان. به‌کوشش ایرج افشار. تهران: امیرکبیر.
- گلکار، کورش. ۱۳۸۴. مناسب‌سازی تکنیک تحلیلی سوات (SWOT) برای کاربرد در طراحی شهری. صفا، ش. ۴۱: ۴۴-۶۴.
- گرکانی دشته، شاهین. ۱۳۹۳. ساماندهی محور تاریخی بازار تاریخی نراق در جهت پویاسازی شهر با تأکید بر مرمت و احیای کاروانسرای حاج مهدی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علم و صنعت ایران.
- فدایی‌نژاد، سمیه، و پوپک پوربهادر. ۱۳۹۷. بازشناسی چارچوب نظری رویکرد حفاظتی منظر شهری تاریخی. مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ش. ۳۱: ۶۳-۷۴.
- فضلی، قاسم. ۱۳۸۹. گمانه‌زنی در شهر نراق. اداره میراث‌فرهنگی استان مرکزی.

- قاسمی، محسن، و ملیحه نوروزی. ۱۳۸۸. تحولات کالبدی-کارکردی بازار قلعه محمود کرمان. آبادی ۱۹ (۶۴): ۴۶-۵۱.
- مجابی، سید مهدی. ۱۳۸۶. طرح راهبردی. شهرداری نراق.
- محمدمرادی، اصغر. ۱۳۹۶. احیای بافت قدیم شهرها (مروری بر تجارب). تهران: دانشگاه تهران به سفارش معاونت معماری و شهرسازی وزارت راه و شهرسازی.
- مهندسین مشاور آمود. ۱۳۹۵. طرح جامع ویژه نراق. تهران: وزارت راه و شهرسازی.
- مهندسین مشاور هفت شهر آریا. ۱۳۷۸. طرح جامع نراق. تهران: وزارت راه و شهرسازی.
- ندیمی، حمید. ۱۳۸۰. برنامه‌ریزی راهبردی مدارس معماری، چرا و چگونه. صفحه، ش. ۴۱: ۱۲۶-۱۴۱.
- نراقی، فتانه. ۱۳۷۹. مجموعه‌ها، مراکز تاریخی و سیرتحوّل جنبش حفاظت و صیانت از آثار معماری. هفت شهر ۱ (۲): ۷۷-۸۴.
- Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly. 1975.
- Washington Charter: Conservation of Historic Towns, ICOMOS General Assembly in Washington, DC 1987.
- The Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas, by the General Conference of UNESCO (19th Session), Nairobi. 1976.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مطالعات معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۱۴ - پاییز و زمستان ۹۷

مطالعات معماری ایران
دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۱۴ - پاییز و زمستان ۹۷